

## טקס יום הזיכרון לשואה ולגבורה בסימן גבורתם של יהודים שהצילו אחיהם בשואה

### רקע רעיוני



### הקדמה

במשך שנים רבות נטתה ההיסטוריוגרפיה של השואה להתרכז ביהודים כבקורבנות. מגמה זו השתנתה לפני כעשרים שנה, ומאז התפרסמו מחקרים רבים העוסקים בחיי היהודים במהלך השואה, בהתמודדות שלהם עם המציאות שהלכה והחמירה וגם בסוגי ההתנגדות השונים.

שינוי זה מאפשר היום דיון ממוקד יותר בסוגיית הצלת יהודים בידי יהודים. בה בשעה שהגרמנים ועוזריהם עסקו בניסיונות השמדה שיטתיים של יהודי אירופה, פעלו יהודים רבים נגד הגורל המר שנועד להם. מאות אלפי יהודים לחמו בצבאות הברית ובשורות הפרטיזנים, התמרדו בתוך הגטאות והתקוממו בתוך מחנות ההשמדה. אחת התופעות של הגבורה היהודית בשואה, תופעה שהוצנעה ביותר, היא זו של יהודים שהצילו יהודים אחרים תוך סיכון עצמי רב. הצלת יהודים בידי יהודים במהלך השואה התקיימה בהיקף מפתיע. אומנם מדי פעם הזכירו חוקרים והיסטוריונים את הנושא, אך הוא לא זכה

לכותרת מייחדת ובוודאי לא להתייחסות הראויה. כפי שקובעת חוקרת השואה בלה גוטרמן – זהו "פן נוסף ובלתי מוכר דיו בחקר התגובה היהודית בתקופת השואה".

בשנת 1953-התשי"ג החליטה מדינת ישראל בחוק הזיכרון לשואה ולגבורה להטיל על מוסד "יד ושם" לשמש גם רשות זיכרון ל"חסידי אומות העולם", אשר שמו נפשם בכפם להצלת יהודים. אך כפי שכתב חוקר השואה יהודה באואר – "לא רק לא יהודים הצילו יהודים; יהודים הצילו יהודים גם כן, ולא יהודים אף ניצלו לעתים על ידי יהודים". מבלי להמעיט כהוא זה מערך פעולותיהם של "חסידי אומות עולם", ידוע כי במקרים לא מעטים היה שיתוף פעולה הדוק בין מצילים יהודים ולא יהודים, ובחלק מהמקרים היוזמה להצלה באה מצד הגורמים היהודיים. ללא שיתוף פעולה יקר זה, קרוב לוודאי שמבצעי ההצלה הללו היו נכשלים.

יש לזכור כי יכולתם של היהודים לפעול הייתה מוגבלת יותר מזו של הלא יהודים, שלא נרדפו על ידי הנאצים, ולכן יש להעריך את פעולות המצילים היהודים לאור מגבלות אלו. אומנם מדובר בפעילות שתוצאותיה היו מצומצמות לכאורה לעומת ממדי ההשמדה, אך יש להאיר אותה ולחקרה כתופעה עצמאית ובעלת חשיבות, המצטרפת לתופעות אחרות של ההתנגדות היהודית לנאצים. נכון שלעיתים קרובות "גם תושייה ואומץ ותכנון לא הועילו", אך ענייננו כאן אינו בתוצאות דווקא, כי אם בכוונות ובמעשים של המצילים. פעילותם של המצילים היהודים היא דוגמה ומופת לסולידריות יהודית ואנושית, וביטוי עליון לערכים היהודיים העתיקים "לא תעמוד על דם רעך", ו"כל ישראל ערבים זה לזה". הפעולות הללו לא היו אוסף מקרי של אפיזודות מקומיות, אלא תופעה של מעשי הצלה שנעשו בשיטתיות ובתכנון מחושב. הן התקיימו במדינות שונות, בהקשרים שונים, וביצעו אותן יחידים וקבוצות. יש לציין שמדינות זרות העניקו למצילים יהודים רבים עיטורים ממלכתיים, צעד שממנו נמנעים עד היום מדינת ישראל ומוסדותיה.

### **ממדי ההצלה**

יהודים ביצעו פעולות הצלה בכל מדינות אירופה, החל בתקופת עליית הנאצים לשלטון ועד לאחר סיום מלחמת העולם השנייה. למרות התנאים הקשים, אשר השתנו בהתאם לשלב המלחמה ולמקומות השונים, ניכר שפעולות ההצלה היו דומות וכללו ניצול פרצות בבירוקרטיה הנאצית, זיוף מסמכים, הברחה, הסתרה ומילוט. לעיתים ננקטו פעולות כיוזמה אישית ולעיתים במסגרות מאורגנות של מחתרות וארגונים יהודיים. מאחר שפעולות הצלה רבות לא תועדו, אין הערכה ברורה של היקף התופעה, ונראה שלא מעט מקרים אבדו לנצח.

### **הוועדה להוקרת גבורתם של המצילים היהודים בשואה והענקת אות המציל היהודי**

"הוועדה להוקרת גבורתם של המצילים היהודים בשואה" פועלת מאז סוף שנת 2000 במטרה להעלות לסדר היום של הציבור בארץ ובעולם את תופעת המצילים היהודים בשואה. הגרעין הראשון של חברי הוועדה מורכב ממצילים, ניצולים ומנהל המרכז העולמי של בני ברית. היוזם הוא הפעיל החברתי מר חיים רוט, ניצול שואה מהולנד שניצל בעזרת יהודים ולא יהודים גם יחד, ויוזם מפעל ההנצחה הבינלאומי "לכל איש יש שם". כיום מכהן עו"ד אריה ברנע כיו"ר הוועדה.

הוועדה פועלת לצמצום פער של שבעים וחמש שנה שבמהלכן לא זכו גיבורים אלה לחשיפה ולהוקרה מטעם העם היהודי. לשם כך מקדמת הוועדה פעילות ציבורית בארץ ובחו"ל בקרב הממשל, האקדמיה, מערכות החינוך, קהילות ישראל ומוסדותיהן, וכן ארגונים ומוסדות העוסקים בהנצחת השואה.

מתוך מחויבות לנושא מקיימים המרכז העולמי של בני ברית והקרן הקימת לישראל מדי שנה, מאז שנת 2002, טקס ייחודי ביום השואה, המוקדש למצילים היהודים. הטקס מתקיים בהשתתפות מאות תלמידים, חניכי מכינות קדם צבאיות, חיילים, ניצולים, מצילים ובני משפחותיהם. משנת 2011 מעניקים הוועדה והמרכז העולמי של בני ברית למצילים היהודים או לשאריהם את "אות המציל היהודי" כהוקרה ל"מסירות, לתעוזה ולגבורה" שגילו בהצלת בני עמם. עד תחילת שנת 2020 אושרו כ-350 אותות למצילים שפעלו בצרפת, הונגריה, יוון, גרמניה, סלובקיה, רוסיה, יוגוסלביה, ליטא, פולין, איטליה,

בלגיה, רומניה, אוקראינה, אוסטריה, בלארוס, לטביה, אלג'יר, מרוקו והולנד. אותות הוענקו בטקסים שהתקיימו בישראל, צרפת, הולנד, איטליה, קנדה, בלגיה, יוון וארצות הברית.

### **מצילים שלכבודם יוענק אות המציל בטקס בשנת תשפ"א:**

**יעקב גוטפרוינד (1909-1991):** יעקב גוטפרוינד נולד בפולין. בספטמבר 1938 הוא נמלט לבלגיה, לאחר 14 שנות פעילות מהפכנית במסגרת התנועה הקומוניסטית. בתחילת 1942, על רקע אירועי המלחמה, החליט להקים את הקבוצה הראשונה של פרטיזנים יהודים בבריטל. עד סוף המלחמה הוביל את הפלוגה שפעלה בלב העיר בריסל בפעולות מזוינות נגד הכובש הנאצי ובפרט להצלת יהודים. המאבק של פלוגת הפרטיזנים היהודים בבריטל התאפיין במלחמה במלשינים ובמשפטי פעולה יהודים. פעילותם כללה שריפת רשימות של יהודי בריסל על מנת למנוע את תפיסתם ושליחתם למחנות השמדה. בשנת 1943 מונה גוטפרוינד למפקד גדוד פרטיזנים אשר פעל, לצד לוחמה אקטיבית, גם באיסוף מודיעין, בהבטחת קיום קשר בין הפעילים במאבק בנאצים, בניהול מעבדה לחומרי נפץ ובאספקתו ללוחמים. באפריל 1943 נפצע יעקב בפעולה שעליה פיקד, נעצר על ידי הגסטאפו ואושפז בבית החולים תחת משמר כבד. יומיים לאחר פציעתו חטפו אותו חבריו הפרטיזנים מבית החולים במבצע מורכב. עם תום המלחמה, נשא יעקב לאישה את שרה פלזנשטיין, חברת מחתרת שהייתה פקודה שלו. לשניים נולדה בת אחת – מלה גוטפרוינד-מאיר. בשנת 1957 עלה יעקב עם משפחתו לישראל והתיישב בירושלים.

**שרה גוטפרוינד (1909-1993):** נולדה בפולין וב-1939 הגיעה לבלגיה כמהגרת פוליטית. לקראת סוף שנת 1940, עם פרסום חוקים וצווים אנטי יהודיים, החלה לפעול בתנועה האזרחית של ההתנגדות היהודית. שרה הייתה בין הנשים הראשונות שגויסו לקבוצת החבלה, בתחילת 1942. תפקידה התרכז בהעברת הוראות ושמירת קשר בין חברי הקבוצה ובעיקר באספקת נשק לפעולה וקבלתו בחזרה. באפריל 1943 השתתפה שרה בפעולה שנועדה להציל מבית החולים שמונה יהודים אשר אושפזו תחת שמירה כבדה לאחר בריחתם מהרכבת לאושוויץ. שרה ארזה את הנשק שהיה נחוץ לפעולה והעבירה אותו תחת אפם של הגרמנים ללוחמים שפרצו לבית החולים. שרה הייתה גם פעילה בהצלת הילדים בוועד להגנת יהודים (CDJ), ופעלה למציאת מגורים לילדים במנזרים ואצל משפחות נוצריות, להכנת מסמכים מזויפים עבורם, גיוס כספים ומתן פנקסי אוכל למשפחות שהסתירו אותם. אולם תפקידה העיקרי והקשה ביותר של שרה היה לשכנע את ההורים למסור את ילדיהם ובתאריך מוסכם לאסוף אותם למקום מבטחים. שרה נתפסה בבריטל על ידי הגסטאפו ביוני 1943, בזמן שקיבלה מחבר בחוליה מסמכים מזויפים עבור ילדים יהודים שהיא עמדה לאסוף ולהעבירם למחבוא. לאחר שבוע של עינויים וחקירות במרתפי הגסטאפו הועברה שרה למחנה מאלין ולאחר חודש נשלחה בטרנספורט לאושוויץ, שם שרדה 21 חודשים. שרה שוחררה במאי 1945 על אדמת גרמניה לאחר צעדת מוות של למעלה משלושה חודשים בחורף הפולני. היא עלתה לישראל ב-1957.

**יצחק ארצי (1920-2003):** יצחק ארצי, יליד רומניה, הצטרף כבר בגיל 11 לתנועת הנוער הציוני ומאז נמנה עם פעיליה המרכזיים והיה מראשי התנועה ברומניה וחבר בהנהגה הראשית שלה. בזמן מלחמת העולם השנייה היה מראשי המחתרת הציונית-חלוצית ברומניה ועסק בפעולות הצלה – בייחוד של ילדים ממחנות הריכוז בטרנסניסטריה, שם רוכזו יהודי בסרביה, בוקבינה וצפון מולדבה שגורשו בידי השלטונות הרומניים בשנים 1941-1942. לאחר המלחמה, בשנים 1944-1946, היה פעיל בתנועת הבריחה. יצחק הפליג לישראל באוניית המעפילים "כנסת ישראל" בשנת 1946 עם רעייתו, מימי לבית ליקוורניק, ניצולת אושוויץ. הספינה נתפסה בידי שלטונות המנדט הבריטי ובני הזוג הוגלו למחנות ההסגר בקפריסין, שם נמנה יצחק עם ראשי מחנות העולים.

**ד"ר לובה בלום-בייליצקי (Luba Blum-Bielicka) (1906-1976):** לובה בלום בייליצקי נולדה בוויילנה בשנת 1906. כבר בתיכון פגשה את בעלה לעתיד אברשה בלום, ויחד איתו הצטרפה לתנועת הבונד. היא למדה בבית הספר לאחיות בוורשה והייתה שם סגנית המנהלת. לאחר המלחמה ניהלה את בית הילדים באוטווצק ומאוחר יותר עבדה בבית ספר חדש לאחיות. בשנת 1966 קיבלה מוועדה בינלאומית של הצלב האדום את המדליה ע"ש פלורנס נייטינגהל על עבודתה כאחות בבית החולים

לילדים בגטו ורשה בזמן הכיבוש הגרמני. היא נפטרה בשנת 1973 בוורשה. בית הספר לאחיות בוורשה, שאותו ניהלה, הועבר לשטח הגטו. היה זה המוסד החינוכי היחידי שפעל בגטו באישור הגרמנים. בהמשך, הועבר שוב בית הספר, הפעם לדירה קטנה של שישה חדרים. בלום-בייליצקה הצליחה להשיג אישורי חיים עבור התלמידות אשר זכו לשהות בין כותלי המוסד. האישור ניתן לעשר תלמידות, אבל בפועל שהו שם שלושים. על מנת להשיג מזון וציוד הכרחיים, נהגה בלום-בייליצקה להוריד את הסרט עם מגן הדוד, ותחת הסוואה של שכמיית האחות הייתה מסכנת את חייה ויוצאת מהגטו. היא עבדה עם תלמידותיה בבית חולים ברגסון-באומן. בזמן הגירוש הגדול של יהודי גטו ורשה, הצליחה בלום-בייליצקה לשכנע את הגרמנים בנחיצותן של האחיות במלחמה במגפת הטיפוס המשתוללת בגטו וקומץ האחיות שוחרר. בינואר 1943, בעזרת קשריה, נודע לבלום-בייליצקה על הכוונה לחסל את בית החולים והיא הספיקה להוריד את ילדיה, את האחיות ומקצת מהחולים אל מרתפי בית החולים, שם ניצלו.

**ז'ז'ה אבולקר (1920-2009):** אבולקר הנהיג את המחתרת בעיר אלג'יר, בירת אלג'יריה. המחתרת, שרוב חבריה היו יהודים, השתלטה על העיר ב-8.11.1942 ואפשרה לצבא האמריקני שנחת ב"מבצע לפיד" לכבוש אותה מיד וללא קרב. פעילותו של אבולקר התקיימה מתוך תקווה להציל את יהודי אלג'יר מגירוש. כתוצאה מפעולותיו לא הצליחו הנאצים להמשיך ברדיפת היהודים באלג'יריה, שלה היה שותף גם הממשל הצרפתי, החל מ-1940, ולגרש את הקהילה למחנות באירופה. באותם ימים כבר גורשו מאות יהודים מלוב למחנות בפולין, בגרמניה ובאוסטריה. לאחר המלחמה פתח ז'ז'ה בקריירה אקדמית כפרופסור לרפואה, ובין השאר טיפל בשארל דה גול, נשיא צרפת. הוענקו לו כמה עיטורים צרפתיים: מפקד בלגיון הכבוד ושלוש פעמים צלב המלחמה 1939-1945. בנוסף לכך קיבל את מדליית החופש של ארצות הברית.

**ויטקה קמפנר-קובנר (1920-2012):** כשנכנסו הגרמנים לקאליש שבפולין בספטמבר 1939, ברחו ויטקה, ילידת העיר, והצטרפה לריכוז "השומר הצעיר" בוילנה. ביוני 1941 כבשו הגרמנים את וילנה והקימו בה גטו. קמפנר נכלאה בגטו והצטרפה ל"ארגון הפרטיזנים המאוחד" ארגון מחתרת בגטו. היא שימשה כמקשרת בין הגטו לבין הצד הארי של העיר, וכך גם הכירה את בעלה, אבא קובנר, מפקד הפרטיזנים. קובנר התמנתה למפקדת פלוגת הסיור. לאחר אחת מפעולות החבלה בעיר וילנה, החליטה על דעת עצמה להוביל ליער קבוצה של 60 יהודים ובכך הצילה את חייהם. בפעולה זו היא הפרה באופן מודע את פקודת מטה הפרטיזנים, שאסרה על הבאת יהודים שאינם לוחמים ליער. קובנר נחשבה לפרטיזנית נועזת במיוחד, בעלת תושייה ואומץ לב והם עמדו לה בשעותיה הקשות כאשר ניצבה מול סכנות חיים. ביולי 1944 הצטרפה לצבא האדום ששחרר את וילנה. כל משפחתה נספתה בשואה. ב-1946 היא עלתה לארץ יחד עם אבא קובנר ונולדו להם שני ילדים. ב-1993 הדליקה משואה בעצרת המרכזית לציון יום השואה והגבורה ביד ושם. היא שימשה כפסיכולוגית ופיתחה שיטות טיפול ייחודיות.

**וילהלם פילדרמן (1882-1963):** נולד ברומניה, התגייס לצבא הרומני והיה קצין במלחמת הבלקן הראשונה ובמלחמת העולם הראשונה. בצבא הוענקו לו עיטורים ממלכתיים. היה בין מייסדי איחוד היהודים הילידים בשנת 1909 וסגן יושב הראש שלו משנת 1915. אחר כך נכנס לפוליטיקה ונבחר לפרלמנט הרומני. בפברואר 1923 נבחר ליושב ראש האיחוד היהודי. היה גם נציג הג'וינט ברומניה. עם כניסת רומניה למלחמה נגד ברית המועצות חתמו פילדרמן וחבריו על מכתבים אל השלטונות שבהם ביקשו לאפשר ליהודים להתגייס לצבא כדי להקריב את עצמם למען המולדת כמו שעשו בעבר. בימי השלטון הצבאי-פשיסטי נקט פילדרמן בדרך של הצפת השלטונות בבקשות שנוסחו מתוך חוש דיפלומטי והכרה עמוקה של המנטליות והשקפת הנמענים. הוא הפעיל את מלוא כישורו בשיחותיו עם גורמים מדיניים כדי לבטל את חוק ענידת הטלאי הצהוב, ולבסוף בוטלה חובת ענידת הטלאי הצהוב ברומניה. לאחר עלייתו לשלטון של אנטונוסקו השתמש פילדרמן בקשריו האישיים איתו מימיהם כחברים לספסל הלימודים כדי לבקש את ריכוך או ביטול חלק מהאמצעים שנקטו נגד היהודים. פילדרמן הכיר היטב את אנטונוסקו והשתמש בידיעותיו כדי לתמרן אותו לעמדות נוחות יותר ליהודים. הוא אמר לאנטונוסקו בצורה גלויה שהגרמנים יפסידו במלחמה, ושליד שולחן המשא ומתן להסכם שלום עתידי תידרש רומניה לתת דין וחשבון על עוולות כלפי היהודים. פילדרמן סיכן את עצמו בהפצרותיו ודרישותיו כלפי אנטונוסקו ולמרות ידידותם, ושילם על כך בהגליה לטרנסניסטריה לתקופה של שלושה חודשים

בהוראתו של הרודן. חזרתו לבוקשרט התאפשרה כעבור שלושה חודשים, לאחר שהמלכה האם, אלנה, השתדלה למענו ואנטוונסקו הורה להחזיר את פילדרמן מגלותו. אין לדעת כמה זה השפיע על אנטוונסקו, אך האחרון שינה את יחסו ליהודים לפי המצב המשתנה בחזית המלחמה. לאחר עליית הקומוניסטים לשלטון נעצר פילדרמן. בשנת 1948 עזב פילדרמן את רומניה באופן בלתי חוקי. השמועות אומרות שהוא נסע במשאית צבאית סובייטית נהוגה בידי שני קצינים סובייטים יהודים שהתחלפו בנהיגה וכך עברו את הגבול ההונגרי עד בודפשט. השגרירות הבריטית ברומניה הפיקה דרכון עבור פילדרמן, דרכון שהמתין לו, עם הוויזות הדרושות, בבודפשט. עם הדרכון הייתה דרכו של פילדרמן לווינה פתוחה, ומשם נסע לצרפת. ברומניה נשפט בהיעדרו.

**ווילאם בכנר (1912-1991):** נולד בביאלסקו שבפולין. הודות לשליטתו בשפה הגרמנית ולמשלח ידו – מהנדס בחברה גרמנית – הצליח לספק משרות ותעסוקה ליהודים שחייהם היו בסכנה מיידית. עם כיבוש פולין, הוא הועבד בעבודת פרך תחת זהות פולנית ואחר כך נשלח לעבוד אצל מהנדס גרמני. בכנר צרף עובדים יהודים תחת זהות פולנית מזויפת ומאוחר יותר הציל בקייב שבאוקראינה כ-70 איש, מרביתם יהודים. לא אחת סיכן בכנר את חייו כדי להציל אחרים. כעבור זמן הוא נאלץ לחשוף את יהדותו לפני מעסיקו, אבל הצליח לשכנעו להמשיך במפעל ההצלה.

**נחום רמבה (1910-1943):** יליד קולנה, פולין, היה בנם של פסיה לבית פקרבץ וזאב רמבה. הוא היה בן למשפחה ציונית שכל בניה היו פעילים מרכזיים במפלגות ציוניות שונות בפולין. נחום היה נשוי להניה ולזוג היה ילד. נחום עבד במשך 15 שנים כמזכיר מחלקת החינוך בקהילה היהודית בוורשה. בגטו ורשה שימש יו"ר איגוד הפקידים. היה מפעילי המארגנים של הוועד היהודי הלאומי. בימי האקציה הגדולה התמקם באמבולנס בכניסה לאומשלאגפלאץ, רחבה בגטו ורשה שבה רוכזו היהודים לפני הגירוש למחנות ההשמדה, משם הייתה לו שם נקודת תצפית טובה. לבוש בחלוק לבן, שיכנע את השומרים, גם בעזרת שוחד, שלא להכניס לקרונות חלק מהיהודים שנאספו ברחבה. הוא הציל מאות ילדים, ומבוגרים. הוא עמד בראש "הבריגדה להצלה" בגטו, עד שהלשינו עליו והוא לא הורשה להכנס עוד לאומשלאגפלאץ. לאחר חיסול הגטו, הועבר על ידי הנאצים למחנה מיידנק. גם שם המשיך לפעול, דאג לילדים ועמד בקשר עם הוועד היהודי הלאומי, עד שנספה.

**משה שפירא (1902-1970):** מנהיגה הפוליטי של הציונות הדתית, שר וחבר כנסת מטעם המפד"ל. נולד בגרדונה שבבלארוס. היה פעיל בארגון צעירי מזרחי, ובזמן לימודיו בישיבה ארגן בעיר קבוצת נוער בשם "בני-ציון". בשנת 1925 עלה לארץ ישראל והשתמש בשם אחיו משה כדי לקבל סרטיפיקט (רישיון עלייה). באותה שנה נבחר לוועד הפועל הציוני ומאז השתתף בכל הקונגרסים הציוניים. בשנים 1936-1946 שימש מנהל מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, ובשנים 1946-1948 כיהן כראש המחלקה. במסגרת תפקידו זה נפגש עם אדולף אייכמן באוגוסט 1939 במשרדי הגסטאפו אשר שכנו בארמון רוטשילד, והביא להצלת כמה אלפים מיהודי העיר וינה על ידי הנפקת סרטיפיקטים אשר היו בידי הנהגת היישוב, ותשלום כופר תמורת הוצאת היהודים מאוסטריה.

**רות עוזרד (1925-2015):** בפברואר 1939, בגיל 14, נשלחה רות, ילידת ברלין, ברכבת לבריסל יחד עם אחותה הקטנה ועם קבוצת ילדים בהסכמת האם שביקשה להציל את בנותיה. לאחר כיבוש בלגיה היא הגיעה במסע קשה לצרפת ושוכנה עם הילדים בארמון לה היל בדרום מערב צרפת – מקום שהיה מוזנח, חסר רהיטים ועם תנאי חיים קשים מאוד. כאשר המקום נעשה מסוכן היא הגיעה לגרנובל במסע רב סכנות. בהמלצת חברה היא הצטרפה לתנועת הנוער הציוני, ובמסגרתה העבירה ילדים למקומות מחבוא וסייעה בפעילות התעודות המזויפות. בפברואר 1944 מדלן קהן מארגון אוזה (OSE) הציגה בפניה ובפני מפקדים בנוער הציוני מקרה חרום של תינוקת בת שנה שהוריה נשלחו למחנה מעצר בעוד שהתינוקת הובאה לבית יתומים נוצרי באזור. הגסטפו הודיע למנהלת שהם עומדים להגיע בארבע אחר הצהריים לקחת את התינוקת ולצרפה להוריה במעצר. רות, כדוברת גרמנית, הציעה לצאת במדי גסטפו ולקחת את התינוקת עוד לפני שהגרמנים מגיעים. היה ברור שבכך היא מסכנת את חייה ואת החברים האחרים, בשל חלון הזמן הקצר. רות הגיעה במונית לבית התינוקות במדי גסטפו, דרשה מהמנהלת להביא את התינוקת ואף סטרה לה לנוכח הניסיונות לעכב את המסירה. המטפלת נבהלה ומסרה את התינוקת לידיה ורות מיהרה להסתלק במונית שחיכתה לה ואחר כך החליפה לרכבת. רות

הביאה את התינוקות קורין לז'ן לאטציבר (שכונתה "המלכה האם", כיוון שביתה היה מרכז לכול צעירי המחתרת וכיוון שהיא עצמה אם לשני ילדים צעירים). הגסטפו, שהגיע זמן קצר לאחר מכן, החל בחיפוש. רות נמלטה מגרנובל, הצטרפה לשיירה של הצבא היהודי שחצתה את הפירנאים המושלגים ברגל במסע מפרך לספרד, ומשם באונייה "גינאה" שיצאה מליסבון. היא הגיעה באוקטובר 1944 לארץ ישראל עם צעירים רבים נוספים.

**לין פורט (1921-2021):** לין פעלה במסגרת רשת אוזה-גארל (OSE-Garel) מ-1942. עסקה בהסתרת ילדים באזור מונפלייה בהנחייתה של מארט לוי, המנהיגה והמדריכה שלה בתנועת הצופים היהודיים במץ. מאוגוסט עד דצמבר 1942, היא הייתה אחראית על טיפול בילדי אוזה בפונט-רומאו ששוחזרו ממחנה Rivesaltes על ידי אנדרה סלומון, מנהלת המחלקה סוציאלית של אוזה. חלק מהילדים הועברו לארצות הברית, חלקם הוחזרו למשפחות שלהם ואחרים הועברו לבתי אוזה. לין עברה לפו ולטולוז וטיפלה בבעיות סוציאליות של משפחות במצוקה. היא ליוותה ילדים למג'ב (Mege've) במרכז נופש של אוזה. ההעברה ממקום למקום נעשתה לעיתים לפי הצרכים ולעיתים כדי למנוע את מעצרו של החברים בידי האויב. מספטמבר 1943 עד פברואר 1944 היא סייעה לאלן מוסה, המנהל האזורי של אוזה בשאמברי. אלן מוסה היה בקשר עם המנהל לשעבר של לשכת הפרפקטורה של סאבוי שהודח אומנם על ידי וישי, אך שמר על קשריו במחוז. הודות לקשרים אלה לין פורט הצליחה להשיג תעודות מזויפות, אישורי שהייה וכרטיסי עבודה ליהודים. היא גם מצאה מקומות מחבוא לילדים בחווה בסאבוי, בייחד ליד אקס-לה-ביין. בפעילויות אלה היא סיכנה את חייה בכל שעות היממה. למזלה, לין נעדרה מהסניף של אוזה ב-8 בפברואר 1944, כאשר הגסטפו פשט על המקום ועצר את כל העובדים שנכחו. כולם גורשו למחנות מחוץ לצרפת. אחרי האירוע הקשה הזה לין הפסיקה את פעילותה שם והצטרפה להוריה, שברחו ל-Thizy (חבל הון Rhone) לאחר מעצרו וגירושם של היהודים ממונטלימאר. לין שמרה על הקשר עם אוזה באמצעות ז'ון וולווין ומסרה לו את רשימות הילדים ששיכנה במחבוא אצל איכרים בסאבוי. לאחר השחרור, ב-7 באוגוסט 1945, היא נישאה לרודולף פורט, חבר ארגון ה-AJ (הצבא היהודי). היא חידשה את פעילותה באוזה בטולוז וניהלה את הסניף שם עד לפירוקו בשנת 1947.

**רודולף פורט (1918-2011):** חבר ברזיסטנס היהודי בצרפת מיוני 1941 ועד שיחרור העיר ליון. הוא היה חבר בארגון ה"צבא היהודי". יליד שטרסבורג, היה אחד מראשוני החברים שגויסו ל"צבא היהודי". בטולוז, הוא גויס על ידי דוד קנטל לארגון ה"יד החזקה", שהיה הגרעין הראשון של הרזיסטנס היהודי שהוקם כבר עם הכיבוש הגרמני ובהמשך היה לחלק מ"הצבא היהודי". פורט פעל במסגרת ארגון אורט צרפת ובמקביל היה בין הראשונים שהחלו לייצר תעודות מזויפות עבור היהודים שלא נרשמו אצל הרשויות כיהודים ועבור אלה שהוברחו מהמחנות. פורט קיבל משימות של מציאת מקומות מחבוא, בדרך כלל עבור יהודים פליטים ויהודים שהוברחו ממחנות המעצר. פורט הועבר למג'ב (Megève), שם הוטל עליו לקבל שיירות שהיו בדרכן לחציית הגבול לשווייץ, לרוב שיירות של ילדים. בינואר 1944 הוא הועבר לעיר ליון, אחד האזורים המסוכנים ביותר שבו פעל מפקד הגסטפו ופושע המלחמה קלאוס בארבי, שכונה "הקצב מליון", בשל יחסו האכזרי ליהודים ולאנשי מחתרת שנתפסו. פורט הוצב שם בתפקיד פיקוד בחנות ספרים שהייתה ממוקמת בבית מס' 149 ברחוב גראנד רו דה לה גילויטייר. חנות הספרים שימשה מסווה לפעילות המפקדה הראשית של ה"צבא היהודי", שהייתה אחראית על כל הפעילות המחתרית הענפה באזור. פורט מילא תפקיד מרכזי כאחראי על קבלת כספים שהגיעו משווייץ והעברתם עם שליחים ושליחות חברי הרזיסטנס לצורכי המחתרת השונים. במהלך כל התקופה הוא היה בקשר עם המפקדה בטולוז וקיבל הנחיות להפצת הכסף. כשהגיע לליון פורט קיבל את ההנחיות לחלוקת הכספים ישירות מלוויין לובלן, שהיה המפקד הבכיר ב"צבא היהודי", לצד אברהם פולונסקי. פורט ניהל רישום מדוקדק של הכספים שהתקבלו ושל חלוקתם. בשל הסכנה בקיום מסמכים מסוג זה הם הוטמנו בכספת נסתרת ורק הוא ולובלן ידעו מהו מיקום הכספת.

**חנה סנש (1921-1944):** חנה סנש הייתה אחת משבעה צנחנים מארץ ישראל שנספו במלחמת העולם השנייה. סנש התנדבה להסתנן להונגריה, ארץ מולדתה, מטעם הסוכנות היהודית והצבא הבריטי, על מנת לארגן פעולות מרי והצלה של יהודים, ומודיעין לטובת הבריטים. כאשר חצתה את גבול יוגוסלביה-הונגריה ביוני 1944, היא התגלתה, נעצרה, ועברה חקירות ועינויים כדי שתגלה מיהם חבריה שצנחו

איתה לתוך יוגוסלביה, ואת הקוד הסודי של המשדר הצבאי שהיה איתה בעת שנתפסה. ב-7 בנובמבר 1944, לאחר משפט קצר, הוצאה להורג. ב-1950 הועברה גופתה לישראל והיא נקברה בהר הרצל.

**אוסקר גליק (1901-1942):** גליק, יליד וינה, הגיע לוויילנה בשנת 1939, לאחר שגורש מאוסטריה. בשנת 1941, עם כיבוש וילנה על ידי הצבא הגרמני, הוקמו בה בתי המלאכה לתיקון כלי רכב משוריינים ומפעל "קיייליס" לעיבוד עורות, שבהם עבדו עובדי כפיה יהודים. גליק פגש באקראי חייל גרמני שהיה חבר נעורים מווינה, וזה דאג לסדר לגליק עבודה במפעל קיייליס. אוסקר גליק התחזה לפולקדויטשה (גרמני אתני) והצטייד במסמכים מזויפים. כאשר החלו האקציות ומאות יהודים נשלחו לפונאר, ביניהם גם עובדי קיייליס, והמפעל עמד להיסגר, פנה גליק למפקד הגרמני הממונה על האספקה לצבא באזור והציע לו להפעיל את מפעל העורות עבור הצבא. עם חיסול גטו וילנה שוכנו העובדים היהודים של קיייליס ובני משפחותיהם באגף מיוחד במפעל והוא הפך למחנה עבודה. במהלך כל התקופה שבה ניהל אוסקר גליק את המפעל, קיבלו העובדים היהודים יחס שווה לשאר העובדים. בינואר 1942 פרצה שריפה במפעל ובחקירה של הגרמנים התגלה כי גליק יהודי. גליק הוצא להורג מיד, ואשתו הוצאה להורג כמה ימים אחריו.

## סיפורי הצלה<sup>1</sup>

להלן מקבץ קטן של פעולות הצלה שבוצעו על ידי יהודים ותוצאותיהן המרשימות.

**1. מקס ליאונס ("ניקו"):** מקס ליאונס, יליד רוטרדם, היה בן 18 בזמן הפלישה הגרמנית להולנד במאי 1940. באביב 1943, מישהו מהמחתרת לקח את ליאונס לכפר קטן בצפון הולנד, נאו-לנדה שמו. בזמנו, הכפר נמצא באזור היה עני ולא מפותח, בפרובינציה הנקראת דרנטה (Drente). היום הכפר מפורסם תודות לפעולות המחתרת בזמן הכיבוש הנאצי. הכפר ועוד ארבעה כפרים שכנים הצליחו להציל כ-300 יהודים ממרכז הולנד, נוסף על פליטים הולנדים לא-יהודים. מקס ליאונס מצא בכפר מקום מסתור אצל משפחת ון-דייק. בעל הבית היה צבעי במקצועו ומקס התחיל ללמוד את הניב המקומי המדובר בדרנטה. הוא שינה את שמו ל"ניקו", שם פחות יהודי ממקס, שהיה במקרה גם אחד משמותיו הפרטיים. הוא מצא עבודה בחקלאות והצטרף לבני המשפחה בימי ראשון בעת ביקורם בכנסייה. כך בנה לעצמו זהות לא-יהודית, כדי להתמזג באוכלוסייה המקומית ולאפשר לעצמו להשתתף בפעולות מחתריות. הזדמנות כזו הגיעה כשפגש את ארנולד דואווס (Arnold Douwes), פעיל המחתרת הבלתי נלאה, שעשה לילות כימים כדי להונות את הגרמנים ולמנוע מהם לבצע את זממם ביהודים ובקרוב אחרים שהיו במחתרת. בתחילה, ארנולד לא נתן אמון בניקו, משום שהיה צעיר ובלתי מנוסה, אך לאחר זמן קצר הוא נוכח לדעת שאפשר לסמוך עליו ועל כושר התושייה שלו ושיתוף הפעולה ביניהם, במשך השנתיים האחרונות של המלחמה, היה הדוק, פורה ומועיל. עיקר פעולתם היה מציאת מקומות מסתור בסביבה עבור יהודים. זאת הייתה פעילות מורכבת, שכללה שכנוע משפחות לקבל את הפליט היהודי או את המשפחה היהודית לביתם, תוך סיכון עצמי גדול, נסיעות תכופות ברכבת לאמסטרדם, שימוש בתעודות מזויפות. במקביל, היה עליהם לשכנע משפחות יהודיות לבוא להסתתר בכפר מרוחק, שאת שמו לא שמעו מעולם. אחרי השלבים האלה, השניים המשיכו את הטיפול ביהודים, שכלל אספקת תלושי מזון, תעודות זהות מזויפות (על שם הולנדי שכבר לא היה בחיים או לא חי עוד בהולנד או סתם שם בדוי), בגדים חמים וגם טיפול בבעיות אישיות ופסיכולוגיות שהתעוררו כתוצאה מהמצב הקשה. השניים גם עסקו בהפצת ספרות לא חוקית, כגון עיתוני מחתרת. ארנולד וניקו אף עזרו לטייסי בנות

<sup>1</sup> המצילים דניס סיקירסקי, איתן גינת, אפרים אגמון, אליעזר לב ציון, דוד גור ומאיר פרידמן נשאו דברים בהקשר זה בטקסים שהתקיימו בשנים 2003-2008. הם עלו לארץ אחרי השואה ובנו בה את חייהם. מתיו בילסקי, נכדו של זוסיה בילסקי, נשא דברים בטקס שהתקיים בשנת 2009. חיים רוט, מניצולי מקס ליאונס, נשא דברים בטקס שהתקיים בשנת 2010. סוני שי לבית בירנבאום נשאה דברים בטקס בשנת 2011. נכדתה של רחה פריאר ובנו של יוסף איתאי נשאו דברים בטקס בשנת 2012. נכדתו של אוטו קומי נשאה דברים בטקס בשנת 2013; בני טיטלבאום, נכדו של יונה אקשטיין, נשא דברים ב-2014, נכדו של הרב פסח מוריס אשכנזי ב-2015 ובנו של שמואל פזנר ד"ר מארק פזנר ב-2016; בני פלג, ניצול פעילות הצלה של וולטר סוסקינד, נשא דברים ב-2017; פני בן-עמי, גיבורת הספר "המפקדת הקטנה", והסרט "המסע של פאני" נשאה דברים ב-2018; מישל ורבר בנם של אבוש ושפרה-סופיה ורבר ממיסדי הוועד להגנת יהודים בבלגיה נשא דברים ב-2019.

הברית שנפלו בשטח הולנדי ואספו כלי נשק שהופלו ממטוסים לטובת כוחות המחתרת המזוינת בהולנד, וזאת למרות שהם בעצמם היו אנטי-מיליטריסטים. בכל הפעילות הזו ניקו היה יד ימינו של ארנולד וההצלחה הייתה בזכות שניהם באותה מידה. אף-על-פי-כן, ניקו לא זכה לעולם באזכור שמו בהקשר לפעילותו זו.

**2. האחים בילסקי:** בני משפחת בילסקי היו איכרים, תושבי סטאנקיביצה, כפר קטן ברוסיה הלבנה (בלארוס). ארבעת האחים - טוביה, אלכסנדר זיסל "זוס", עשהאל ואהרון - הצליחו להימלט ליער נאליבוקי הקרוב לאחר שהוריהם, כמו גם בני משפחה נוספים, נהרגו בגטו בדצמבר 1941. יחד עם 13 תושבי גטו נוספים הם ייסדו מחנה וקבוצת פרטיזנים, שהגנו על אוכלוסיית המחנה. מאות יהודים שברחו מהאקציות ומהגטו הצטרפו למחנה, שבשיאו מנה 1,230 איש - 70% מתוכם נשים, ילדים וקשישים. איש לא נדחה. הם חיו במחפרות ובמבנים ארעיים שהקימו ביער, כולל בית כנסת, בית דין, בית ספר ומרפאה. פרטיזני בילסקי היו קשורים לפרטיזנים הסובייטים שפעלו באזור יער נאליבוקי. מספר ניסיונות של הפיקוד הסובייטי לספח את הקבוצה נדחו והקבוצה שמרה על המבנה המקורי ונתרה תחת הנהגתו של טוביה. כך התאפשר לו להמשיך ולהגן על האוכלוסייה היהודית, לצד פעילות לחימה נגד הנאצים ועוזריהם. תחת חסותם של האחים בילסקי שרדו 1,200 יהודים את המלחמה, במה שהיה אחד ממבצעי ההצלה הנועזים והמוצלחים ביותר. עשהאל גויס לצבא האדום ונפל בקרב קניסברג ב-1945. עם סיום המלחמה חזר טוביה לפולין ומשם היגר לפלשתינה (א"י) ב-1945. בסופו של דבר התיישבו טוביה, זוס ואהרון בארצות הברית. צאצאיהם חיים בארצות הברית ובארץ.

**3. דניס סיקירסקי (כינוי מחתרתי "קוליברי"):** ב-1941, בהיותה בת 17 בלבד, הצטרפה דניס סיקירסקי, ילידת מרסיי, לתנועת הצופים היהודית בראשותו של רוברט גמזון, ופעלה במסגרתה להצלתם של ילדים יהודים. היא עבדה תקופה בבית ספר חקלאי, שהוקם על ידי התנועה באזור טולוז. בספטמבר 1942 הצטרפה לתנועה יהודית מחתרתי, שפעלה להצלת פליטים יהודים ומצאה עבורם מקומות מסתור אצל משפחות צרפתיות-יהודיות וכן אצל משפחות לא יהודיות ובמוסדות שונים. אחת משיטות ההימלטות ממחנות הכליאה הייתה העמדת פני חולים, שאפשרה את העברתם למרסיי לטיפול, שם שונתה זהותם בעזרת תעודות מזויפות, שהונפקו על ידי מעבדה לזיוף מסמכים, שהתנועה הקימה. בנובמבר 1942, אחרי הפלישה הגרמנית לוישי, היה צריך למצוא מקומות מסתור אלטרנטיביים. דניס מצאה מקומות כאלה, הבריחה מסמכים מזויפים וביקרה אצל היהודים במקומות המסתור. היא חזרה למרסיי ב-1943 והשתתפה ביצירת שיתוף פעולה עם הקהילה הפרוטסטנטית באזור לה-שמבון, אשר פעלה להצלת יהודים מטעמי אמונה ב"עם הנבחר".

**4. איתן גינת (כינוי מחתרתי "טוטו"):** כפליט אוסטרי בדרום צרפת, במאי 1942, בהיותו בן 22 בלבד, השתתף איתן גינת בהקמת "הגדוד הציוני של מונפליה", אשר התפתח לתנועת-גג מחתרתי לאומית יהודית בשם "תנועת הנוער הציונית". לתנועה הצטרפו חברי כל הארגונים הציוניים במטרה להתייעל בעבודות ההצלה וההתנגדות שראו בהן את ייעודם באותה שעה. חברי התנועה הקדישו את עצמם להצלת יהודים, מבוגרים וילדים כאחד. שלוחות של התנועה פעלו בכל רחבי צרפת, כדי להסתיר יהודים, לספק להם ניירות מזויפים ולהבריח אותם לשוויץ ולספרד. חברי התנועה גם השתתפו בלחימה נגד הגרמנים. אלה שפעלו בשיתוף עם חברי "החלוץ" בהולנד נתפסו ועונו למוות.

**5. אפרים אגמון:** בהיותו בן 21, בהונגריה של שנת 1943, ירד אפרים אגמון למחתרת והקדיש את עצמו לפעולות הצלה במסגרת תנועות הנוער החלוציות. משימתו הראשונה הייתה החלפת זהותם של חברי התנועה מאזורים כפריים לזהות ארית-נוצרית, על מנת להעבירם לבירה בודפשט ולהגן שם על חייהם. פעולה זו נעשתה בעזרת מסמכים ותעודות מזויפות, שהונפקו בבית מלאכה של תנועת "החלוץ". אחרי עליית הנאצים לשלטון בהונגריה, במרס 1944, הקדיש עצמו להצלת ילדים ובני נוער. במסגרת זו הקים 50 בתי ילדים ברחבי העיר, בחסות הצלב האדום. הוא נפל בידי הגסטפו שבע פעמים ושבע פעמים הצליח להימלט.

**6. אליעזר לב ציון:** נולד בברלין ב-1927 למשפחה בורגנית פטריוטית גרמנית. הוא גילה את יהדותו רק ב-1933, כאשר חייל נאצי הכה אותו ברחוב. באותה שנה אביו נאסר על ידי המשטר הנאצי ונעלם.



יחד עם אמו הוא ברח לצרפת, שם עבר הכשרה חקלאית במסגרת "הצופים היהודים" בליאון. עם כיבוש דרום צרפת על ידי הגרמנים, בספטמבר 1942, בהיותו בן 15 בלבד, הוא מופנה על ידי אמו, שניהלה את שירותי הסעד לפליטים היהודים, לפעילות מחתרתית. אמו ואחיו הצעיר נשלחו ב-7 במרס 1944 לאושוויץ ונרצחו. במהלך השנים 1942-1944 הוא פעל ברחבי כל דרום צרפת בהנחיית הכומר גלסברג ודיקה פרויקין מהג'וינט, בין היתר, להצלת חברי תנועת הנוער הציוני בגרנובל. ב-1944-1945 עסק לב ציון, באזור הכבוש של דרום-מערב צרפת, באיסוף מודיעין עבור המחתרת היהודית, תחת כיסוי של נער שוליה למתקן גגות. ב-1945 גויס לב ציון לתחקר את ראשי הגסטפו ועסק באיסוף ילדים יהודים יתומים והעלתם לארץ במבצעי ההעפלה. בפסח 1946 העפיל בעצמו ארצה באונית "שמפוליון", התגייס לפלמ"ח ובמלחמת העצמאות נלחם בגדוד "הראל" על הגנת הדרך לירושלים. לב ציון היה ממייסדי קיבוץ דגניה ב' וממקימי ה"מבצר" בנווה אילן.

**7. דוד גור:** עם הכיבוש הגרמני של הונגריה ב-19 במרס 1944, הצטרף דוד גור לצוות שעסק בהכנת תעודות מזויפות עבור חברי כל תנועות הנוער הציוניות – והוא בן 22 בלבד. במרוצת הזמן פעל כאחראי וכרכז פעולות הזיוף של תעודות וחומות בבודפשט - הגדולה ביותר בהיקפה ובגיוונה באירופה הכבושה, אשר סיפקה תעודות גם לקבוצות ההתנגדות הלא-יהודיות. בדצמבר 1944 נתפס יחד עם צוות בית המלאכה לתעודות מזויפות ועם כל הציוד, נלקח למפקדת "צלב החץ" ונחקר באכזריות. אחד מחברי צוותו, מיקי לנגר, נרצח עוד בלילה הראשון של החקירה. גור הועבר לבית הסוהר הצבאי המרכזי ונחקר על ידי אנשי המחלקה הפוליטית של הז'נדרמריה. בסוף דצמבר שוחרר, יחד עם קבוצה מחבריו, במבצע נועז של המחתרת החלוצית. בעקבות שחררו, שוחררו עוד 117 אסירים מאותו בית סוהר. אחרי המלחמה, בין השנים 1945-1949, מיילא תפקידים מרכזיים בתנועת "השומר הצעיר" ובמטה ה"הגנה" והיה מפקד "הבריחה" האחרון בהונגריה. עלה ארצה ב-1949 והצטרף לקיבוץ געתון. למד הנדסת בניין בטכניון והקים משרד לניהול פרויקטים הנדסיים. כיום, דוד גור גר ברמת גן, נשוי ואב לשלוש בנות, וסב לעשרה נכדים. דוד גור הוא מיזמי וממייסדי "העמותה לחקר תנועות הנוער הציוניות בהונגריה" ומנהלה.

**8. מאיר פרידמן:** באפריל 1944 ברח מאיר פרידמן מגטו קאששא, כיום קושיצה בסלובקיה, לבודפשט, שם הוא מצטרף לפעילות מחתרתית במסגרת תנועת "בני עקיבא". מאוקטובר 1944-ינואר 1945 מצטרף פרידמן לפעולות ההצלה שנוהלו "בבית הזכוכית" בבודפשט, בהכנת דרכונים קולקטיביים שוויצריים ותעודות חסות ל-7,800 יהודים. עם השתלטות הנאצים באוקטובר 1944, הבית שימש גם כמקום מקלט לכ-3,000 יהודים. מינואר 1945 עד אמצע 1949 פעל פרידמן במסגרת תנועתו בחינוך, בעלייה, גם בלתי לגלית, ובייצוג מול המוסדות השונים. פרידמן עלה ארצה בשנת 1950, סיים את לימודיו בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית ומיילא מספר תפקידים בכירים במשרד האוצר, במועצות מנהלים של חברות ממשלתיות ופרטיות בתחום הכלכלי. כיום הוא עוסק בעיקר בעבודה התנדבותית בתחום החינוך.

**9. יהושע והני בירנבאום:** יהושע בירנבאום, יליד לנצוט פולין, היגר לגרמניה, שם פגש בהני, ילידת קלן. השניים נישאו בשנת 1927. באוקטובר 1938 נשלח יהושע, בעל האזרחות הפולנית, לעיר הגבול זבונשין במסגרת החמרת הצעדים הנאציים האנטי-יהודיים. הני, שהייתה אז אם לחמישה ובהיריון, שלחה את ילדיה להולנד לבדם ובתושייה רבה הביאה לבסוף גם לשחרורו של בעלה. המשפחה התאחדה בהולנד, אלא שהיותם פליטים הובילה לשילוחם למחנה המעבר וסטרבורק כבר בסוף 1939. במחנה ניהלו בני הזוג בית ילדים עבור אלה שנותרו ללא הורים ונתפסו בעודם במסתור. לאחר שהגרמנים השתלטו על המחנה השתמשו בתחבולות שונות וסיכנו בכך את עצמם, כדי להציל ילדים מהטרנספורטים האיומים שיצאו מידי שבוע מזרחה להשמדה וכדי להשיג אוכל לילדים שנותרו. בממוצע, טופלו במקום בין 200 ל-250 ילדים. בגלל סרטיפיקט עלייה לפלסטינה, שהיה בידי המשפחה, הם הועברו בפברואר 1944 למחנה ברגן בלזן במקום לאושוויץ, שם מצאו את מותם כ-75% מיהודי הולנד. ההורים וששת ילדיהם נכלאו במחנה הכוכבים שבברגן-בלזן, שם נקרא יהושע לטפל ב-50 ילדים קטנים, חלקם קטנים מכדי לדעת מהי זהותם. סמוך לשחרור המחנה הועלו בני המשפחה על רכבת שנקראה לימים "הרכבת האבודה". הם שוחררו בידי חיילי הצבא האדום באפריל 1945, בסביבת

העיריה טורביץ. כבר באוקטובר אותה שנה הם הקימו בקומה אחת של בניין, ששימש בעבר כמוסד  
סעד יהודי באמסטרדם, בית ילדים.

**10. רחה פריאר ויוסף איתאי:** רחה פריאר הגתה את רעיון העלייה ההמונית של נוער יהודי מגרמניה  
להתיישבות העובדת בארץ בשנת 1932 ובאותה שנה כבר שלחה לארץ את הקבוצה הראשונה של  
12 ילדים. בינואר 1933 היא ייסדה שם את "עליית הנוער" – מפעל הצלה עצום אשר הביא להצלתם  
של כ-7,000 ילדים במהלך תקופת השואה. רחה פריאר המשיכה את עשייתה גם תחת השלטון הנאצי,  
עד שנאלצה להבריח את הגבול ליוגוסלביה עם בתה מעיין ב-1940, אחרי היתקלות עם אדולף אייכמן.  
יוסף איתאי (יושקו אינדיג) היה מדריך "השומר הצעיר" ביוגוסלביה, אשר נקרא על ידי רחה פריאר  
לטפל בילדים גרמנים ואוסטרים שהוברחו אליה לזאגרב, שם המשיכה את פעילות ההצלה שלה אחרי  
שברחה מגרמניה. רחה פריאר הצליחה להשיג 90 סרטיפיקטים ולהעלות את הילדים לארץ בטרם  
עלייתה היא ב-1941. קבוצה נוספת נשארה מאחור בזאגרב, ללא סרטיפיקטים ונקלעה לכיבוש הגרמני.  
יוסף איתאי נשאר עם הילדים והוביל אותם בדרך חתחתים ברחבי יוגוסלביה ואיטליה ועד להברחת  
הגבול לשווייץ באוקטובר 1943 ועלייתם לארץ ישראל כשנה וחצי לאחר מכן. בכך קיים את הבטחתו  
לרחה פריאר, ארבע וחצי שנים קודם לכן, שבה הבטיח שיעלה את הילדים ארצה.

**11. אוטו קומי:** נשיא הפדרציה הציונית בהונגריה ויו"ר "ועד העזרה וההצלה" של הקהילה היהודית  
בבודפשט. משנת 1940 ועד לרציחתו בתחילת שנת 1945, מילא קומי תפקיד היסטורי מכריע בשם  
התנועה הציונית בהונגריה בפעולות עזרה והצלה. לאחר הפלישה הגרמנית להונגריה, במרס 1944,  
התמנה קומי גם כמנהל המחלקה בנציגות הצלב האדום הבינלאומי בבודפשט, האחראי להצלת ילדים  
יהודים (מחלקה A). קומי היה הנציג המובהק של הקהילה היהודית בהונגריה כלפי גורמים מתונים  
בממשל ההונגרי וגם כלפי הנציגויות הדיפלומטיות הניטרליות שפעלו בבודפשט לקראת סוף המלחמה  
להצלת יהודים. אף שיכול היה לצאת מהונגריה ברכבת של ועד העזרה וההצלה (הידועה כ"רכבת  
קסטנר") ולהציל עצמו, החליט קומי במודע להישאר בבודפשט ולפעול להצלת יהודים אחרים, על אף  
הסכנות האורבות. גולת הכותרת של פעילותו הייתה הקמתם של 52 בתי ילדים והפעלתם בסיוע חברי  
התנועות הציוניות החלוציות, שבהם מצאו מקלט יותר מ-5,000 ילדים ו-600 מורים ואנשי צוות, שניצלו  
עקב חסות "הצלב האדום" שנפרש עליהם ביוזמתו. מחלקה A ובתי הילדים גם שימשו מוקד לחלוקת  
אלפי תעודות חסות ("שוצפס") מזויפות, שהוכנו על ידי תנועות הנוער החלוציות שבמחתרת. קומי היה  
אחראי על פריסת חסות צלב האדום הבינלאומי על בתי חולים ומרפאות, שפעלו עוד לפני המלחמה  
בהנהלת הקהילה היהודית. רופאים ואחיות יהודים, אשר הועסקו בבתי חולים אלה, ניצלו בזכות  
השתדלותו של קומי אצל הצלב האדום הבינלאומי, כדי שיתן להם את חסותו. המערך כולו כלל בשיאו  
יותר מ-100 אתרים. קומי סייע בהברחת יהודים מהונגריה לארץ ישראל דרך רומניה ואיסטנבול,  
בעזרת חברי תנועות הנוער הציוניות החלוציות. פעילות זו הייתה כרוכה בסכנה היות והמוברחים היו  
לרוב יהודים פליטים וחסרי נתינות אשר החוק אסר להושיט להם סיוע. לאחר הפלישה הגרמנית  
והפסקת כל פעילות ציונית פומבית, המשיכה העלייה במבצע חשאי שכונה "הטיול" – גניבת גבול  
רומניה בסיוע חברי תנועות הנוער החלוציות, שנעזרו במבריחים מקצועיים, כאשר ליהודים סופקו  
תעודות מזויפות בשמות לא יהודיים. מבצע זה נמשך עד לפרישת רומניה מהברית עם גרמניה ב-23  
באוגוסט 1944 והפיכת גבול רומניה-הונגריה לגבול עוין. במהלך כל התקופה יצאו כ-15,000 יהודים  
מהונגריה וניצלו. קומי יזם פעילות מחתרתית אחרת לסייע ליהודים אלה, ניהל משא ומתן עם גורמים  
מתונים בממשל ההונגרי ומנהיגי המחתרת הפוליטית, במטרה למנוע גירוש יהודים למחנות ההשמדה  
ועם נציגי השגרירויות הניטרליות למתן תעודות חסות. הוא היה מעורב במו"מ עם הגרמנים שהבשיל  
ואפשר את יציאתם של 1,684 יהודים למדינות ניטרליות ברכבת של ועד העזרה וההצלה. בתחילת  
1945 קומי נחטף ונרצח על ידי שליחי המשטר הפאשיסטי של "צלב החץ", כשבועיים לפני שחרור  
פשט על ידי הצבא האדום. ההתמסרות המוחלטת של אוטו קומי למאמץ הצלת יהודים היא דוגמה  
מופת לכולנו עד היום.

**12. יונה אקשטיין (1902-1971):** חבר פעיל בקהילה היהודית בברטיסלבה ומתאגף מצליח במועדון  
הספורט היהודי "הכוח". באמצעות הפעילות הספורטיבית ואישיותו הכובשת, הצליח אקשטיין להתחבב

על פקידי משטרה ועירייה. בשנת 1941, בעת הצרה שנפלה על יהודי סלובקיה, הוא השתמש במערך שפיתח כדי לסייע לאלפים במשך תקופה של שנתיים וחצי. הוא הסתיר יהודים בבונקר שחפר, העביר להם ולאחרים אוכל, הבריח יהודים להונגריה ואירח ילדים פולנים בביתו עד להברחתם לארץ ישראל. הוא נאסר ועונה על ידי הגסטפו, אך לא גילה את סודותיו. הוא שרד, היגר לאוסטרליה והקים משפחה שצאצאיה נמצאים בארץ. אף שפעל חלקית במסגרת ממוסדת של "קבוצת העבודה" של הרב חיים וויסמנדל וג'יזי פליישמן, רוב פעילותו של יונה אקשטיין נעשתה מיוזמתו האישית.

**13. הרב משה שמעון פסח (1869-1955):** דמות רבנית וקהילתית יוצאת דופן, כיהן כרב ואחר כך כרב הראשי של העיר וולוס ביוון במשך 63 שנה. כצאצא למשפחת רבנים ספרדים מפוארת ביוון, הוביל את הקהילה היהודית של וולוס, שמנתה כ-1,000 איש, בתקופה מלאת תהפוכות. הרב פסח היה בו בעת ובעונה אחת פטריוט יווני וקנאי לטובת הקהילה היהודית שאותה שירת. הוא יזם והוביל את הצלת הקהילה היהודית בעיר בתקופת הכיבוש הגרמני – מעשים שהביאו להישרדותם של 74% מכלל יהודי העיר – הישג נדיר במדינה, שבה נרצחו 85% מכלל יהודיה. הוא גם הקים יחידת פרטיזנים שהצילה חיילים ממדינות הברית אשר נקלעו למצבים מסוכנים בסביבות וולוס ונלחם נגד הגרמנים. בראש השנה תש"ג, 30 בספטמבר 1943, נקרא הרב פסח למפקדה של המושל הצבאי הגרמני, קורט ריקרט, אשר דרש שיגיש לו תוך 24 שעות רשימה של כל יהודי העיר, תוך ציון הנכסים שלהם, לכאורה למטרה התמימה של קביעת האספקה הנדרשת כדי לקיים אותם בתקופת הכיבוש. מלכתחילה, לא התכוון הרב הנבון לקיים את דרישת הגרמנים ובמקום זה פתח מיד בסדרת פעולות כדי להציל את הקהילה שלו, תוך כדי שסיכן את חייו ואת חיי משפחתו. אחרי שהעמיד פנים כאילו נרגע ממשמע ההסבר, שהרשימה נדרשת מסיבות סטטיסטיות בלבד, הוא ביקש מריקרט ואף קיבל הארכה של שלושה ימים, כדי להכין את הרשימה. הרב ניגש מיד לידידו הארכיבישוף יואכים אלקסופולוס לבקש את התערבותו, כדי לברר את כוונתם של הגרמנים. הארכיבישוף יצר קשר עם הקונסול הגרמני בוולוס, הלמוט שפל, אשר היה איתו בקשר קרוב במיוחד, וזה מסר לארכיבישוף בצורה שאינה משתמעת לשתיה פנים שעל היהודים לעזוב את וולוס לפני תאריך היעד. הארכיבישוף, אשר נפטר ב-1959 והוכר על ידי "יד ושם" כחסיד אומות העולם בשנת 1977, ביוזמת הקהילה היהודית בוולוס, מסר את הידיעה לרב פסח ואף צייד אותו במכתב עבור הכמרים והתושבים בערים הנדחות בהרים שמסביב לוולוס, שבו הפציר בהם לסייע ולהגן על היהודים בכל דרך. יוזמתו של הרב צלחה ובסיוע של ראש העיר, פקידיים נוספים ומפקד המשטרה העירונית, הצליחו אנשי המחתרת היוונית להבריח מהעיר, תוך שלושה ימים, את רוב רובם של היהודים, שהגיעו לאזור ההרים. 130 יהודים נותרו בעיר וגורשו בחודש מרס למחנות ההשמדה. ההחלטה לפנות את כל הקהילה לא הייתה קלה עבור הרב פסח, בהתחשב בתנאים הקשים הידועים בהרים ובחורף המתקרב, אבל הוא היה נחוש להוציא לפועל את תכניתו. בריחתו של הרב פסח נתנה את האות להתחלת המנוסה של שאר חברי הקהילה. כל הנמלטים מצאו מקומות מקלט בהרים בסיוע המחתרת היוונית. הגרמנים קבעו כופר על ראשו של הרב, שניים מבניו נתפסו על ידי הגרמנים בערים אחרות, שם לימדו עברית, ונרצחו במחנות ההשמדה. חתנו נרצח על ידי כוחות בולגריים ואשתו מתה מצער על מות בניה במהלך תקופת המסתור, אבל רוחו של הרב לא נפלה. הוא הקים יחידת פרטיזנים אשר סייעה לחיילי צבאות הברית, שניסו להתחמק מהגרמנים ואף לחמה נגד הגרמנים – פעולות שבעבורן קיבל אותות כבוד לאחר המלחמה ממפקד כוחות הברית באזור הים התיכון וממלך יוון פאול. לאחר המלחמה, הרב פסח חזר לוולוס עם 700 יהודים שניצלו ונרתם למאמצים לבנות מחדש את העיר החרבה. ב-1946 הוא נבחר לאב בית הדין ולרב הראשי של יוון, תארים שנשא בהם עד יום מותו. בחודש אפריל 1955 פקדה את וולוס רעידת אדמה חזקה. הרב הקשיש נאלץ לגור באוהל. הוא ויתר על ביתו על מנת שייבנה במקומו בית כנסת חדש, אך הוא נפטר זמן קצר אחר כך, ב-13 בנובמבר ולא זכה לראות את בית הכנסת. כהוקרה על תרומתו ליהדות יוון, הרב פסח ואשתו שרה נטמנו ב-1957 בחלקת הרבנים בהר המנוחות בירושלים, לצד הרב הראשי בן ציון עוזיאל. הספרייה המקיפה שלו, שבה אלפי ספרים ומסמכים נדירים שנאספו על ידי הרבנים לבית פסח לאורך הדורות, הועברה על פי צוואתו לירושלים והיא נשמרת כחטיבה נפרדת במוסד יד בן צבי.

**14. שמואל מרקוביץ פבזנר ז"ל (1912-1991):** בקיץ 1941 הגיע פבזנר אל מחנה ההבראה הפולני של הפיונירים – תנועת הנוער הסובייטית – בעיירת ההבראה דרוסקנינקי שבליטא. תוך גילויי מנהיגות

וגבורה אישית פינה פבזנר כ-300 ילדים, מתוכם כ-140 ילדים יהודים (שנודעו אחר כך כ"ילדי ביאליסטוק") מביאליסטוק והסביבה והציל את חייהם. הוא הוביל אותם לעורף הסובייטי עם פרוץ הקרבות בין גרמניה לברית המועצות בסוף חודש יוני 1941. המנוסה נמשכה שבועיים, שבמהלכם נאלץ פבזנר לאיים באקדח על נהג הרכבת כדי שימשיך בנסיעה לתוך רוסיה. נוסעי רכבת הפינוי סבלו מהתקפות חוזרות ונשנות של מטוסים גרמניים אולם פבזנר דאג להחזיר לרכבת כל ילד וילד מבין הילדים שברחו מן הרכבת אל היער כדי לתפוס מחסה מהפצצות הגרמניות. לאחר ההגעה ליעד בטוח בהרי אוראל, הקים פבזנר, בתמיכת הרשויות הסובייטיות, מוסד לטיפול בילדים ודאג לכל מחסורם במשך חמש שנות קור קיצוני ומחסור, שבסופן מרבית הילדים הוחזרו לפולין. בית הילדים – בעצם בית יתומים - שהקים היה אחד מכשבעים בתי ילדים דומים שהוקמו ברפובליקה האודמורטית – מפעל מעורר השתאות של הצלה ועזרה. רק ארבעה מתוך הילדים זכו למצוא את הוריהם בחיים לאחר השואה הנוראה שעברה על הקהילה היהודית המפוארת של ביאליסטוק. כ-120 מהילדים עלו לארץ, רובם עוד לפני הכרזת המדינה. חלקם שהו במחנה הסגר בקפריסין משך שמונה חודשים ארוכים עד שהורשו לעלות לארץ בשלהי 1947. למרות התלאות הנוראות שעברו עליהם, הספיקו חלק מילדי ביאליסטוק להילחם במלחמת העצמאות. הם למדו, התפתחו, הקימו משפחות ותרמו רבות לפיתוחה, שגשוגה וביטחונה של מדינת ישראל לאורך השנים. אנו מצדיעים להם ולשמואל מרקוביץ פבזנר. שמואל פבזנר זכה בהוקרה מטעם ממשלת רוסיה ופולין על פועלו להצלת הילדים הפולניים ואילו סטסי סבידרקיס (Stasys Sviderskis) – מדריך המחנה הליטאי בדרוסקיניקי – זכה בשנת 1997 בתואר "חסיד אומות עולם" מטעם יד ושם על חלקו בהצלת ילדי השבט הליטאי.

**15. וולטר סוסקינד:** אחד מהיהודים הרבים שהגיע להולנד כארץ מקלט לאחר עליית הנאצים לשלטון היה וולטר סוסקינד. הוא נקלט כמנהל בחברת יונילבר באמסטרדם אבל איבד את משרתו במסגרת החוקים האנטי-יהודיים שהטילו הנאצים לאחר כיבוש הולנד ב-1940. התמנה על ידי המועצה היהודית, שהוקמה בשנת 1941 בהוראת הגרמנים, למנהל מחנה המעבר ליהודי אמסטרדם שהוקם בתיאטרון Hollandsche Schouwberg. ילדים עד גיל 13 הופרדו מהוריהם והופקדו במעון שעמד ממול התיאטרון ושהופעל על ידי צוות מטפלות יהודיות תוך כדי סיכון עצמי רב וניצול אישיותו וכשרונותיו בתרבות הגרמנית, במשחק ובמסחר, הבריחו סוסקינד, יחד עם מנהלת מעון הילדים הנרייטה הנריקז פימנטל, ומספר מטפלות ביניהן בטי אודקרק (בת 18) סיני קטנברג (בת 19) אינס כהן (בת 18) וכן האחיות וירי כהן (בתו של יו"ר המועצה היהודית) והרי כהן 600-1,000 ילדים ממעון הילדים לידיהם של פעילי ארבע מחתרות הולנדיות. אלה העבירו את הילדים למקומות מסתור בערי שדה, שם הוסתרו מהנאצים בחיק משפחות נוצריות עד תום המלחמה. הילדים שהוברחו מבית הילדים היוו כרבע מכל היהודים ההולנדים ששרדו את השואה, אך רק כ-10% מכלל 5,000-6,000 הילדים שעברו במעון הילדים. פעולות ההברחה המסוכנות והנועזות בוצעו בשיטות שונות, מתחת לאפם של השומרים הגרמנים ומאחורי גבה של המועצה היהודית אשר לא ידעה ולא התירה פעילות הצלה. בין היתר, הוסתרו ילדים קטנים בתיקי גב ובפחי חלב והוצאו אל מחוץ למעון ולתוך קרון של הרכבת הקלה, שעברה בכביש בינו לבין התיאטרון. ההברחה תוזמנה כך, שהיציאה מדלת בית הילדים הוסתרה על ידי הרכבת, והמבריה היה עולה לתוך הקרון בתחנה הקרובה אל תחנת הרכבת המרכזית. בשיטה אחרת, הצוות היהודי הצליח לשכנע את הגרמנים שהילדים זקוקים לאוורור, ומשזה אושר נעלמו בשיטות שונות מתוחכמות תוך כדי הטיוול. בכל המקרים היה צורך לתקן בהיחבא את הרישומים הקפדניים וכן לביים עם ההורים מסירה של ילד לקראת הגירוש שלהם מהתיאטרון. בתחילת 1943 מעון הילדים התרחב אל בית שהיה צמוד אליו, לאחר שהבעלים היהודים גורשו למחנות. ההתרחבות הביאה לכך, שמעון הילדים נצמד לסמינר פרוטסטנטי למורים. לבקשת פימנטל, מנהל הסמינר, יוהן ואן הולסט, התגייס לפעולות ההצלה וסייע להבריח ילדים נוספים. במהלך תקופת המשלוחים, הוטל על השלטון הגרמני בהולנד לגרש מידי שבוע 1,000 יהודים. רובם נרצחו תוך שעות ספורות במחנות סוביבור ואושוויץ. המשלוח הראשון יצא מאמסטרדם ב-15 ביולי 1942 למחנה המעבר ווסטרבורק (Westerbork) משם יצאו משלוחים למחנות ההשמדה. בסך הכל גורשו 102,992 יהודים ורק כ-5,200 שרדו. ב-26 ביולי 1943 גורשה המנהלת פימנטל ו-36 חברי צוות של מעון הילדים. פימנטל נרצחה בתאי הגזים באושוויץ. סוסקינד עמד מאחורי מערך ההצלה

במהלך שנתיים וחצי בהן שימש מנהל התיאטרון. הוא יצר קשר עם ארבע קבוצות מחתרת, שרבים מהפעילים בהן זכו לאחר השואה למעמד "חסידי אומות העולם" מטעם יד ושם בנוסף להצלת הילדים, הבריח סוסקינד גם מבוגרים מתוך התיאטרון עצמו, על אף שהמקום היה שמור באופן יותר קפדני ממעון הילדים. ב-29 בספטמבר 1943 רוקנו הגרמנים את מעון הילדים ויום לאחר מכן – בראש השנה – גורשה שארית יהודי הולנד, כולל חברי המועצה היהודי לזוסטרבורק. תודות למידע מוקדם שהגיע מסוסקינד וממנהיג מחתרת NV ג'ו פוורטמן בוצעו ערב הסגירה שתי ההברחות הגדולות ביותר של ילדים. אמסטרדם הוכרזה יודנריין – נקייה מיהודים – ב-8 באוקטובר 1943. כ-80% מיהודי הולנד נרצחו בשואה ביניהם וולטר סוסקינד ומשפחתו. חלק מהצוות הצליח להסתתר ולשרוד ולכבוד לנו שהענקנו להם את אות המציל היהודי. אנחנו מצדיעים להם ולכל הגיבורים שהסתכנו כדי להציל נרדפים.

**16. פאני בן עמי:** בת למשפחה יהודית מגרמניה שנמלטה לצרפת עם עליית הנאצים לשלטון. פאני ושתי אחיותיה הקטנות חיו במהלך שלוש שנים בבית ילדים של ארגון אוֹזְה-גארל שהקים זרוע חשאית להברחת ילדים מעבר לגבול השוויצרי, לאחר שהנאצים ועוזריהם הצרפתיים החלו גם לגרש ילדים למחנות המעבר ומשם למחנות השמדה. ניסיון הבריחה של פאני וילדים נוספים, כולל אחיותיה, נכשל כאשר נעצרו על ידי אנשי הג'נדרמיה הצרפתית. רק אחרי בריחה נועזת שהובילה פאני ומסע שבו הנהיגה כ-15 ילדים בתוך היער – בהיותה רק בת 13 וחצי – הצליחה הקבוצה לחבור שוב למבריחים ולעבור את הגבול. תוך כדי חציית הגבול שוב גילתה פאני בגרות, אחריות וגבורה כאשר חזרה על עקבותיה כדי לחלץ ילדה בת שלוש שמעדה, תחת ירי של חיילי המשמר הגרמני. סיפור גבורתה הונח בספר "המפקדת הקטנה" מאת גלילה רון פדר (1986) ובסרט "המסע של פאני" (2017).

**17. המחתרת היהודית בצרפת:** רשתות ההתנגדות היהודיות בצרפת במהלך מלחמת העולם השנייה פעלו בתקופה שבין כיבוש צרפת ביוני 1940 ועד ספטמבר 1944. כל אחת מהרשתות הוקמה כגוף נפרד ואוטונומי יחד עם זאת הן שיתפו פעולה ביניהן בפעילויות שונות ולעיתים קרובות חברים ברשת אחת פעלו גם במסגרת של רשת אחרת. הרשתות פעלו בתחומים מגוונים: הצלת אלפי ילדים ומבוגרים, הנפקת תעודות מזויפות, הברחת שיירות יהודים לשוויץ ולספרד, הקמת קבוצות גרילה בערי צרפת וקבוצות מאקי (פרטיזנים) בדרום צרפת. רשתות אלה התאחדו לארגון גג בשם "הארגון היהודי למאבק" (Organisation Juive de Combat-OJC). מאות מחברי הארגון השתתפו בקרבות לשחרור צרפת לאחר הפלישה לנורמנדי (Normandy) והוכרו לאחר המלחמה על ידי השלטונות הצרפתיים כחברי ארגון לוחם בנאצים וקיבלו עיטורי מלחמה. כ-230,000 יהודים מתוך כ-320,000 שהיו בצרפת בראשית המלחמה (המספר כולל פליטים יהודים מבלגיה) ניצלו מידי הנאצים ומידי הצרפתים. לרשתות ההתנגדות היהודית חלק חשוב בהצלה זן. על כך שילמה תנועת ההתנגדות היהודית בצרפת מחיר יקר: כמאתיים חברים נהרגו במהלך פעילותם המחתרית. ארגון הגג הקיף את תשע רשתות ההתנגדות היהודיות הבאות: ה-A.J., הצופים היהודים, תנועת הנוער הציוני, אוז'ה-קבוצת גארל (OSE Garel -), הרבנים של המחנות, ועד רחוב אמלו (Amelot), קבוצת אנדרה, קבוצת מוסה עבאדי (Moussa Abadi) והקבוצה ההולנדית. עם תום המלחמה רבים מוותיקי ההתנגדות היהודית בצרפת נרתמו למאבק להקמת מדינת ישראל. הם השתלבו ב"הגנה" ותרמו ליצירת התשתית לעבודת השליחים הארץ ישראלים בצרפת: במערכות העלייה הבלתי חוקית, ברכש נשק, בפעילות האלחוט, ביצירת קשרים עם הממשל הצרפתי ובמחנות הגיוס וההכשרה הצבאית. חברים רבים עלו לארץ ישראל והשתתפו בקרבות מלחמת העצמאות.

**18. הוועד להגנת היהודים בבלגיה (Comite de Defense des Juifs – CDJ):** ערב פלישת גרמניה הנאצית לבלגיה, ב-10 במאי 1940, חיו בבלגיה כ-75,000 יהודים, בכללם 22,000 פליטים יהודים מהרייך (מתוך אוכלוסייה כללית בת 8.3 מיליון), אשר גרו בערים הבאות: בריסל, אנטוורפן, ליֶאָז', שְרֶלוּאָה וקהילות יהודיות קטנות בגנט, אַרְלוֹן ואוסְטֶנְדָה. רק כ-6% מהם היו אזרחי בלגיה; מרביתם היו מהגרים שברחו מהעוני והפוגרומים בפולין, ברוסיה ובמדינות מזרח אירופה בשנות ה-20 של המאה ה-1900 ופליטים מגרמניה שחיפשו מקלט לאחר עליית הנאצים לשלטון. כקבוצת מהגרים בעיקרה, הייתה אוכלוסיית יהודי בלגיה פגיעה מטבעה. "הוועד להגנת היהודים" (להלן – "הוועד") הוקם בספטמבר 1942, תוך שיתוף פעולה בין ארגונים קומוניסטיים וארגונים ציוניים (בראשם "פועלי

ציון שמאל") במטרה להציל יהודים רבים ככל האפשר. הוועד קם בעקבות המצודים הראשונים ללכידת יהודים שביצע הגסטאפו באוגוסט 1942 באנטוורפן ובבריסל (Brussels). לזכות הוועד נזקף הצלתם של 3,000 ילדים יהודים והושטת סיוע מציל-חיים ל-5,000 מבוגרים יהודים שאפשר להם לשרוד בתנאי החיים במחתרת. בנובמבר 1941 הוקם בפקודת הממשל הצבאי הנאצי היודנרט הבלגי – "ארגון יהודי בלגיה" (L'Association des Juifs en Belgique) – להלן אי"ב, תחת פיקוחו המלא של הגסטאפו. כל יהודי בלגיה הצטוו להשתייך לאי"ב, לשלם לו דמי חבר ולהישמע להוראותיו. בקיץ 1942 גייס האי"ב 2250 גברים יהודים מבלגיה ושיגר אותם לבניית החומה האטלנטית בחופי צפון צרפת. עם תחילת גירושי היהודים בתחילת חודש אוגוסט 1942, בעיקר לאושוויץ, התבלטו מיד שני ארגונים שקמו קודם לכן במציאת מקומות מסתור והצלה לילדים ומבוגרים ולהבטחת קיומם: "סולידאריות" (Solidarité) של הקומוניסטים ו"עזרה הדדית" (Mutual Help) של "פועלי ציון שמאל". כל אחד משני הארגונים הללו פעל בנפרד בגלל יריבות אידאולוגית ביניהם. בראש פעילות ההצלה בקרב "פועלי ציון שמאל" התייצבה פלה פרלמן (Fela Perelman), אשר יזמה והקימה כבר בראשית שנת 1942 ארבעה גני ילדים ודאגה לקיומם. בראש פעילות ההצלה בארגון "סולידאריות" עמדה איבון יושפה (Yvonne Jospa). היוזמה להקמת "הוועד להגנת היהודים" התגבשה בראשית שנת 1942 לאור פניות עצמאיות של אבוש ורבר (Abusz Werber), פעיל בפועלי ציון שמאל, והרץ יושפה (Ghert-Hertz Jospa) קומוניסט יהודי בן 37 מבסרביה (Besserabia) וחבר הוועד הארצי של "חזית העצמאות", להנהגת החזית להקים במסגרתה גוף שיתמקד בהגנה על היהודים. "חזית העצמאות" - שהוקם בחודש מרס 1941 בהובלת המפלגה הקומוניסטית - היה הארגון ההתנגדות המשמעותי ביותר בבלגיה. הארגון הקים באזור בריסל רבתי כ-20 ארגוני משנה מקצועיים (לעו"ד, מורים וכו') ונענה בחיוב לפנייתם של ורבר ויושפה<sup>2</sup>. באסיפת הקמתו של הוועד להגנת היהודים השתתפו שמונה אנשים: אמיל המברזין (Émile Hambresin) קתולי-קומוניסטי, נשיא הוועד הבלגי נגד הגזענות וחבר הוועד הארצי של "חזית העצמאות", הרץ יושפה, אז'ן הלנדאל (Eugène Hellendael), חבר אי"ב, מוריס מנדלבאום (Maurice Mandelbaum) מארגון "סולידאריות יהודית", אדוארד רוטקל (Eduard Rotkel), מזכיר הקהילה היהודית בבריסל, אבוש ורבר, חיים פרלמן (Chaim Perelman), פרופסור מאוניברסיטת בריסל שהיה ציוני בעל קשרים בחוגים האוניברסיטאיים השונים, ובנימין ניקרק (Benjamin Nykerk) שהתנסה כבר בהסתרת יהודים לתקופות קצרות אצל משפחת פרלמן. רק ורבר ופרלמן הצליחו להתחמק מהגסטאפו במהלך פעילותם. ששת האחרים גורשו, ומהם חזרו ממחנות המוות רק יושפה ומנדלבאום. הפעילות הוועד התרכזה בשני כיוונים: פוליטי/הסברתי ועבודה מעשית. המחלקה הפוליטית עודדה את האוכלוסייה היהודית להתנגד להוראות הגרמנים וליוזמות האי"ב ואת האוכלוסייה הכללית לסייע ליהודים. המחלקה הייתה אחראית גם על הוצאה לאור של עיתונים מחתרתיים ביידיש, צרפתית ופלמית. המחלקה המעשית התמקדה בהצלת ילדים והברחתם ממוסדות אי"ב אשר היו ידועים לגרמנים. לשם כך הוצב מוריס הייבר (Maurice Heiber) באי"ב, משם דאג להעביר העתק של כרטסת אי"ב לרשות הוועד, ולפיה החלו פעילי הארגון לפנות את הילדים. כך נשארו בידי הוועד גם פרטים מלאים על ההורים, מגוריהם ואמצעיהם הכספיים. הילדים היהודיים נמסרו לאנשים פרטיים ולמוסדות דת נוצריים וחילוניים. במקביל להצלת הילדים דאגה המחלקה המעשית גם למבוגרים, עצרה הלשנות לגסטאפו ולמשטרה הגרמנית והזהירה את קורבנות ההלשנה. היא סיפקה מסמכים מזויפים, חבילות ותלושי מזון, דאגה למצוא ליהודים מקום עבודה בתור משרתים והגישה תמיכה כספית. בהתאם לפעילויות אלו הוקמו בוועד שתי מחלקות ראשיות: מחלקת הילדים, שבראשה עמד מוריס הייבר, ומחלקת המבוגרים, שבראשה עמד חיים פרלמן. מחלקות אלה נתמכו על ידי המחלקות המקצועיות. הסניף הראשי של הוועד היה בבריסל (Brussels) ובראשו עמד אמיל המברזין. סניפים נוספים היו בשרלרואה (Charleroi) ובלייז' (Liège). באנטוורפן (Antwerp) פעל הארגון רק לקראת סוף שנת 1943, כנראה בגלל אופיה המיוחד של עיר זו, שבה זכה המשטר הנאצי לתמיכה מקומית רחבה, שלא כמו במקומות אחרים בבלגיה. לפני כן פעלו

<sup>2</sup> במקביל הוקמה בסוף 1941 יחידת פרטיזנים יהודית בת שלוש פלגות שמנו בסה"כ 100 איש, בכללם אנשי ונשות הסיוע הלוגיסטי. אולם, הקורפוס הנייד של הפרטיזנים החמושים בבריסל לא פעל בכפיפה אחת עם "הוועד להגנת היהודים", אלא כחלק מארגון "הפרטיזנים החמושים" (Partisans Armés)

בעיר שלוש קבוצות קטנות אשר לא שיתפו פעולה זו עם זו: קבוצת אברהם מנסטר (Abraham Manaster), קבוצת יוסף שטרנגולד (Josef Sterngold), וקבוצת לאופולד פלאם (Leopold Flam). הועד להגנת יהודים ספג אבדות רבות מהלך המלחמה. רבים מחבריו נתפסו ונשלחו למחנות. חמישים וחמישה אחוזים מיהודי בלגיה – שרובם היו זרים וחסרי אזרחות בלגית - שרדו בזכות שלושה גורמים: תגובתם המהירה של היהודים עצמם אשר ירדו למחתרת, פעילות הוועד להגנת יהודים בחסות "חזית העצמאות" ותמיכת האוכלוסייה הבלגית המקומית.

### דעתם של חוקרי השואה

חוקרי שואה לא מעטים, כולל הבולטים שביניהם, כגון פרופ' יהודה באואר וד"ר נחמה טק, מכירים היום בעיוות שנגרם עקב כך שפועלם של המצילים היהודים לא זכה לחשיפה, אך טרם ניגשו לבחינה כוללת של התופעה. באחד ממאמריה, מעלה ד"ר טק תהיות לגבי ההתעלמות מתופעת ההצלה היהודית: "אף שהיו יהודים שהצילו יהודים מתוך הקרבה עצמית, הם לא זכו להכרה כנושא למחקר... " והיא מלינה על עצמה: "למה התעלמתי מהצלת יהודים על ידי יהודים? האם סברתי שיצר הקיום, כדחף בסיסי, יגבור על כל דבר אחר? לאורך ההיסטוריה, יהודים נתפסו כקורבנות ולא כמצילים, לא כגיבורים. האם אני הפנמתי תפישות אלה באופן בלתי מודע? האם אני סברתי שתפקידים של קורבן ומציל אינם מתיישבים?"<sup>3</sup>

התהייה לגבי ההתעלמות הציבורית מהמצילים היהודים מופיעה בהבלטה בדברי ההיסטוריון אמריך דויטש, שבעצמו היה מגיבורי הצלה היהודית בהונגריה:

"מדוע קיימת ההתעלמות הזאת, השכחה הזו של עובדת פעולות ההצלה בכל אירופה, לאורך כל תקופת הרדיפות ופעולות ההשמדה, על ידי נשים וגברים אשר פעלו, לרוב תוך סכנת נפשות, להוציא את אחיהם ואחיותיהם מציפורני הרוצחים? מדוע מדובר כה מעט על ארגונים להסתרת יהודים, על מארגני דרכי בריחה בלתי לגליות לחציית גבולות, על ייצורם והפצתם של תעודות זהות מזויפות? מדוע מזלזלים כל כך ברשתות שארגנו את בריחתם של אסירים ושל מגורשים ממחנות ריכוז?

ואיך להסביר את השתיקה לגבי פעולתם של מוסדות שהקימו וניהלו מקומות מקלט עבור אלפי יהודים? אחרי הכול, במציאות של הפתרון הסופי, להציל מקסימום אנשים הייתה האסטרטגיה המועילה והיעילה ביותר. אלפי האנשים החבים את הישרדותם לפעולות אלו הם העדות המשכנעת לכך...

אחרי 60 שנה של שכחה והשכחה, הגיע הרגע לציין את הגבורה שבפעולות ההצלה שנעשו על ידי יהודים. הגיע הזמן לספר לדור הצעיר שלנו, שאלפים מבני עמם סיכנו את עצמם כדי להציל אחים ואחיות, לפעמים בהצלחה, לפעמים לא. יש לציין, שהקרבת הזה שלהם תרם הכי הרבה להכשלת התכנית הנאצית להשמדה מוחלטת של יהודי אירופה...

עלינו להזכיר לילדינו את האומץ והגבורה של גברים ונשים שמעולם לא נכנעו בתופת של השואה ונלחמו להצלת כל נפש ונפש. המאבק, ההקרבה של אותם אלפי מצילים ומעשי הגבורה שלהם מהווים עבורנו מקור של גאווה בתוך האסון של השואה. זו התמונה שיש להוריש לילדינו. זו תמונה המראה את העם הזה, שידע לשמור על דמותו האנושית בתוך הברבריות הפראית הזו..."

וכפי שקובעת חוקרת השואה, ד"ר בלה גוטרמן:

"... יהודים שהיו נתונים בסכנת חיים, ובכל זאת לא דאגו לביטחונם, ומעשיהם לא היו מכוונים לרווחת עצמם, הם פן נוסף ובלתי מוכר דיו בחקר התגובה היהודית בתקופת השואה.

---

Nechama Tec, N. (1998). Reflections on Rescuers. In: M. Berenbaum & A. J. Peck (Eds.), *The Holocaust and History*. Bloomington; Indiana University Press.

מתוך אלפי יהודים... שנאבקו יום יום על חייהם, על חיי בני משפחותיהם, ועל נשמתם – בולטת עוד יותר דמותם של המצילים היהודים.

מצבור גדל והולך של עדויות מוכיח... כי רבים... עשו את מעשיהם בצנעה. הגישה, שהייתה פופולרית בארץ בשנות הארבעים והחמישים, של ראיית יהודי אירופה כמי שהלכו כצאן לטבח התמוססה מאז ונקווה שנעלמה לחלוטין. אנו יודעים היום, שיהודים נקטו בדרכים רבות ומגוונות, נאבקו ועשו הרבה מעבר לצעדים שנקטו האזרחים של מדינות אירופה הכבושות.

המאמצים... להציל יהודים, הם ההגשמה המרוכזת והעמוקה ביותר של הציוני 'ואהבת לרעך כמוך', ושל האמונה ש'כל המציל נפש אחת כאילו הציל עולם ומלואו'. אם כך, (הם) הצילו עולמות רבים מאוד".<sup>4</sup>

בשנת 2007 התבטא שוב פרופ' באואר בנושא:

"... אנו עוסקים במצילים, וכך יש לעשות, אך לא רק לא-יהודים הצילו יהודים; יהודים הצילו יהודים גם כן, ולא יהודים אף ניצלו לעתים על ידי יהודים. יש להדגיש, שכל שיהיו סיפורים אלה מרכזיים וחיוניים, הם נמצאים בשוליים של השואה. הם מאפשרים לנו ללמד על השואה מפני שהם מראים שהיתה דרך אחרת לפעולה מלבד הכניעה לשידול ולטרור הנאצי".<sup>5</sup>

מתוך הקדמה לספר בעריכת פרופ' פטריק הנרי "התנגדות יהודית לנאצים" (Jewish Resistance to the Nazis), שיצא לאור בשנת 2014 בהוצאות "קתוליק יוניברסיטי פרס":

"אף שמיתוס הפסיביות היהודית בתקופת השואה הופרך באופן יסודי במחקר האקדמי, הוא ממשיך עדיין להוות בתפיסה הפופולארית ובא לעתים קרובות לידי ביטוי בפתגם 'כצאן לטבח'. המיתוס עדיין מוצא את דרכו לאמצעי התקשורת ולעתים קרובות הוא איננו זוכה להתנגדות... חשוב להבין לא רק את התפקיד ששיחקו הנאצים בבניית המיתוס הזה, אלא גם כי במוחם המעוות של הנאצים, הטלת האשמה באופן כלשהוא על הקורבן מזכה את הרוצחים מאשמה. מיתוס זה [של אחריות היהודים לרציחתם שלהם בגלל הפאסיביות שלהם] שימש גם להצדיק את מעשיהם של אלו שעמדו מנגד ולא עשו דבר שהרי אם היהודים לא עשו דבר כדי להציל את עצמם, למה אחרים היו צריכים לסכן את עצמם כדי לעזור להם?... כאשר אנו לוקחים בחשבון מצד אחד את ההיקף המשמעותי של ההתנגדות היהודית ברחבי אירופה הכבושה (בכל מדינה תחת הכיבוש הנאצי, ביערות, בגטאות ובמחנות) ומאידך, את חוסר התקווה שאפיין לרוב את המצב (מחסור בכוח אדם, הכשרה, במדינת אם, האדישות או העוינות הכללית של האוכלוסיה הלא-יהודית מסביב), ואת פעולות התגמול האכזריות וחסרות הפרופורציה שביצעו הנאצים, זה מפתיע הרבה פחות שלא כל היהודים התנגדו, אלא שרבים כן התנגדו בכל כך הרבה מקומות ובכל כך הרבה דרכים... לאור העדויות הרבות של התנגדות יהודית, זה פשוט חסר מצפון להמשיך לדבר במונחים של 'פסיביות יהודית'. דיבור במונחים אלו משחית את העדויות ההיסטוריות ומשחק לידיהם של אנטישמים שטוענים, שיהודים הביאו את השואה על עצמם... בעולם ההצלה, בעיקר בהשוואה להכרה שמקבלים המצילים הלא-יהודים, התפקיד החשוב ששיחקו היהודים בהצלה של יהודים אחרים, לעתים במסגרת ארגונים יהודיים ובשיתוף עם לא-יהודים, לא נחקר דיו מבחינה אקדמית ולא קיבל הכרה ציבורית הולמת... הצלה הייתה צורה נוספת להתנגדות. יהודים שיחקו תפקיד חשוב ברחבי אירופה הכבושה בהצלה של יהודים אחרים, לשיתוף פעולה להצלה היו פנים רבות: הסתתרות בבתי כפר, ביערות הסמוכים או חציית גבולות למקום בטוח. אפילו הלוחמים החמושים הכירו בחשיבות ההצלה ובצורות אחרות של התנגדות הומניטארית לא חמושה, שבניתוח הסופי של העובדות, הצילה יותר יהודים מהתנגדות חמושה".<sup>6</sup>

עוד כתב פרופ' הנרי:

<sup>4</sup> גוטרמן, בלה. (2003). יהודים מצילים יהודים. בתוך: ילקוט מורשת: תיעוד וחקר השואה, ע"ו: 75-80.

<sup>5</sup> מתוך מכתב לצוות הפעולה הבינלאומי להוראת השואה, 24 בדצמבר 2007.

<sup>6</sup> Patrick, H. (2013). *Jewish Resistance to the Nazis*, Introduction.



"יש לנו עתה מצב מוזר שבו נוצרים שהצילו יהודים ויהודים שהמירו את דתם לנצרות והצילו יהודים, מוכרים כ'חסידי אומות העולם' ואילו יהודים שהצילו יהודים מעולם לא הוכרו. עמידה על הבדלים אלו מפרה את רוח העשייה של מרבית המצילים - יהודים ונוצרים כאחד - שלא חשבו במונחים אלו של הבדלים דתיים כאשר הם ביצעו את מעשי הגבורה האלו... אנו מחללים את זכרם של המצילים - יהודים ונוצרים כאחד - כאשר אנו תוחמים אותם בקטגוריות שנשמותיהם האצילות התעלו מעליהן. עבור מרבית המצילים 'יהודיותו' של האדם שניצל מעולם לא היה מכריע. על פי הודאתם, רוב המצילים אישרו במעשיהם את הדמיון היסודי בין כל בני האדם. כל אלו שביצעו את מעשי ההצלה המופתיים זכו להיקרא 'חסידי אומות העולם', מושג שיש להכיל על מי שעשה מעשה ולא על היותך או אי-היותך שייך לקבוצה דתית זו או אחרת. באותם ימים, הזהירות הכתיבה שהיה על נוצרים - וגם על יהודים - לחמוק מסכנות ולהיריד פרופיל בזמן מגפת הנאצים. כל אלו שבחרו להתעלות למען אחרים ראויים בהכרה. ב'יד ושם' צריכה להיות קטגוריה אחת בלבד, 'צדיקים' (Righteous) ותחתיה ישתייכו כל אלו שסיכנו את חייהם בהצלת יהודים בתקופת השואה".<sup>7</sup>

מתוך נאום של שגריר ישראל באו"ם, רון פרושאור, בפני העצרת הכללית, יום הזיכרון הבינלאומי לזכר קורבנות השואה 27.1.2014:

"העם היהודי שרד בזכות אומץ ליבם של גברים ונשים שסיכנו את חייהם להצלת אחרים. הסיפור הלא מסופר, אך לא פחות חשוב, הוא המעורבות הפעילה של יהודים בהצלת יהודים אחרים. אנשים רגילים כדוגמת מדליין דרייפוס (Madeleine Dreyfys) פסיכולוגית יהודייה צרפתייה - שסיכנו את חייהם להציל יהודים אחרים. בעודה בהיריון, מדליין הבריחה מאות ילדים יהודים לאזורים הכפריים של צרפת. כחלק מרשת הברחה של ילדים יהודים, מדליין הצילה באופן אישי 100 ילדים יהודים. 300 יהודים ניצלו על ידי 'חסידי אומות העולם', ג'והאנס פוסט (Johannes Post) וארנולד דוואס (Arnold Douwes), שפעלו ביחד עם מקס 'ניקו' לאונס, צעיר יהודי, להצלת היהודים בכפר קטן בהולנד (Nieuwlande). ניקו, שהיו לו המסמכים הדרושים ויכול היה להציל את עצמו, בחר לסכן את חייו לטובת אחרים. בעוד ג'והאנס נתפס והוצא להורג על ידי הנאצים, ארנולד וניקו שרדו. ביום הולדתו ה-90 של ניקו הוא נשאל על ידי בנו של אחד הניצולים: 'למה? למה עשית את זה?' ותשובתו של ניקו הייתה פשוטה: 'ארנולד ואני לא חשבנו שיש לנו ברירה אחרת - אתה לעולם לא צריך סיבה לעשות את הדבר הנכון'. אנו כאן היום תודות לאותם אנשים שעשו את הדבר הנכון; יהודים וגויים שלחמו למען העתיד. שהוכיחו שגם בשעות החשוכות בהיסטוריה האנושית, רוח האדם מנצחת".

מתוך המבוא לספר "עלה איתי בגורלי - יהודים מצילים יהודים לנוכח ההשמדה, אסופת מקורות", עורך אברהם מילגרם (הוצאת יד ושם, 2014):

"האם אפשר לאפיין יהודים שהצילו או ניסו להציל יהודים בשלב הפתרון הסופי? על סמך מגוון המקורות שהאתולוגיה הזאת מציעה לקורא, נוכל לאפיין אותם מכמה היבטים: (א) הם סיכנו את עצמם למען יהודים למרות היותם אף הם קרבנות אפשריים של המדיניות הנאצית הרצחנית; (ב) הם ביקשו להציל יהודים שלא הכירו, ולא דווקא את קרוביהם או מכריהם. לא היו להם סיבות אישיות כמו קשרי משפחה שהניעו אותם לפעול ולהסתכן למענם; (ג) יהודים שהצילו יהודים תפסו בדרך כלל נכוחה את המציאות והיו מודעים לגורל הצפוי לכל היהודים. יתרה מזו, היו שפעלו להצלת יהודים מתוך מניעים רעיוניים או פוליטיים או מתוך תחושת סולידריות יהודית; (ד) מרבית ניסיונות ההצלה של יהודים במזרח אירופה צלחו באופן חלקי בלבד, והם נעשו בייחוד במחנות המשפחה בקרב פרטיזנים. במערב אירופה היה מספר היהודים שניצלו בידי יהודים רב ממספרם במזרח אירופה. משום שהמצילים פעלו בדרך כלל במסגרת מחתרית, בשיתוף עם מחתרות מקומיות אנטי-נאציות, אשר ראו בהצלת יהודים ביטוי פטרייטי המבטא את התנגדותם לכובש הגרמני.

נושא הצלתם של יהודים בידי יהודים נדון בספרות עוד משנות החמישים של המאה העשרים, אך לא תחת הכותרת הזאת, אלא במחקרים על ההתנגדות לנאצים, על מעשי היודנרטים ועל תנועות

<sup>7</sup> Patrick, H. (2010). Righteous Jews. *SHALOM Jewish Peace Letter*, 39 (1): 10-11.

המחתרת היהודית בארצות השונות. במחקרים אלה עלה הנושא לעתים קרובות. ואולם עם התפתחות הדיון על המצילים הלא יהודים – חסידי אומות העולם – בייחוד בשני העשורים האחרונים, השתרשה תפיסה שהצלת יהודים נעשתה רק בידי לא יהודים. על אף כל ההתפתחויות האלה, עדיין לא זכה נושא הצלתם של יהודים בידי יהודים לתשומת הלב הראויה לו, אף שנרטיב השואה בחברה הישראלית ובתודעת היהודים תופס מקום מרכזי.

לנוכח האמור לעיל, נשאלת השאלה מדוע נושא הצלת יהודים בידי יהודים עודנו שרוי בצל תודעת השואה בארץ ובעולם. ארבע תשובות לשאלה הזאת:

א. מנגנוני הרצח המסועפים, שהפעילו הגרמנים בעזרת משתפי הפעולה שלהם ברחבי אירופה, לא זו בלבד שדנו את כלל היהודים למוות, אלא שעצמת המדיניות הרצחנית הכשילה את רוב ניסיונות ההצלה שיזמו יהודים.

ב. לניסיונות ולפעולות ההצלה שביצעו יהודים בתנאים מיוחדים, בקרב פרטיזנים ביערות או בפעילות בזהות שאולה במסגרת מחתרות כלליות, אשר פעלו בסביבה עוינת או במחנות נאציים וכדומה, היה אופי חשאי ומחתרתי. בתנאים המסוכנים האלה, ומפאת הזהירות והחשאיות המרבית, היאות לפעילות מן הסוג הזה, אין פלא שלא השתמרו תעודות ורשימות שהיו עלולות להעמיד בסכנה את המצילים ואת היהודים שהם ניסו להציל.

ג. על אף מספרם הרב של הניסיונות להצלת יהודים בידי יהודים ועל אף חשיבותם, הם שוליים מבחינת היקף הצלחתם. שוליות זו נגזרת מעצמת הפתרון הסופי, שלא השאיר מרחב תמרון..."

מתוך הספר *Survivors – Jewish – Self-Help and Rescue in Nazi-Occupied Western Europe*, מאת פרופ' בוב מור, בהוצאת Oxford University Press, 2010:

הקדמה (עמ' 8): "הדיון בנושא הנאלם - לרוב [של הצלה עצמית יהודית] הושפע באופן מכריע על ידי ההנחה, שיהודים היו קורבנות פסיביים והיו חלוקים בינם לבין עצמם, ושמנהיגי קהילות רבים היו בלתי יעילים במקרה הטוב ומשתפי פעולה במקרה הגרוע. גישה זו הביאה להתעלמות מפעולות שנעשו על ידי יהודים בודדים ועל ידי ארגונים מקומיים כדי להתחמק מזיהוי וגירוש, לבד או בסיוע מלא-יהודים. רק לאחרונה, וייתכן כתגובה מאוחרת לתפיסה זו – מלומדים התחילו לאמוד מחדש את החשיבות של סיוע עצמי יהודי בהתנגדות ובהישרדות היהודים".

אחרית דבר (עמ' 358): "אף שלתדמית של פסיביות [של היהודים] יש אחיזה במקרים מסוימים בנורבגיה, דנמרק והולנד, אפילו החקירה השטחית ביותר של אירועים בצרפת ובבלגיה מראה כמה חשובים היו הארגונים היהודיים באזהרת הקהילות לגבי האיומים הנשקפים ובייזום סיוע ... [ארגונים אלה] הצליחו לפעול באופן חוקי-למחצה או, מאוחר יותר, בצורה בלתי-חוקית, לבדם או תוך שיתוף פעולה עם ארגוני סעד וקבוצות חשאיות; סממן אשר היה לו ערך עצום בארגון סיוע לקהילה היהודית עוד לפני שהגירושים החלו".

מתוך מכתבו של פרופ' אסא כשר פרופסור אמריטוס מהקתדרה לאתיקה מקצועית ולפילוסופיה של הפרקטיקה ופרופסור אמריטוס לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב 17.5.2016

"אני סבור שהמדינה הייתה צריכה לכונן את הדרך הממלכתית והציבורית להוקיר באופן מכובד ומתמשך את כל היהודים שסיכנו את חייהם עד כדי חירוף הנפש במאמץ להציל יהודים אחרים, בהיקף האפשרי בנסיבות הפעילות שלהם. המדינה הייתה צריכה לכונן דרך כזאת במקביל לדרך המכובדת שכוננה להוקרת" חסידי אומות העולם. "הדעת אינה סובלת את ההבדל בין היחס לחסידי אומות העולם לבין היחס ליהודים בהקשר של מאמצי הצלה, מסוכנים ומתמידים, של יהודים מפני מבקשי רעתם והשמדתם. לו יתואר, נסיבות מסוימות עסקו יהודי אחד ולא יהודי אחד באותו מבצע הצלה, יחד תכננו, יחד-חרפו את נפשם, יחד הצליחו במה שניסו לעשות ויהודים ניצלו בזכותם, האם יעלה על הדעת להוקיר את הלא

יהודי שבשניים בדרכים רבות וטובות, כנהוג ביחס לחסידי אומות- העולם, ולעבור בשתיקה על חלקו של היהודי באותו מאמץ הרואי? הבחנה כזו היא בעיניי בלתי מוסרית בהחלט".

מתוך מאמרו של ד"ר מרדכי פלדיאל, מנהל מחלקת חסידי אומות העולם ביד ושם 1982-2007, בג'רוסולם פוסט: "Yad Vashem and Jewish rescuers of Jews" 11.14.2016 (תורגם מאנגלית):

"... האנשים האלו, שהוסיפו סיכון לסכנה שכבר ריחפה מעליהם לעזור לאחיהם היהודים – נשכחו אחרי שנות המלחמה, ושום תוכנית לא הוקמה כדי להוקיר להם את הכבוד שהיו ראויים לו. ... זו השעה להקים תוכנית כזאת על ידי לא אחר מיד ושם, להנחיל את השיעור בקרב הנוער הישראלי שיהודים לא הלכו כצאן לטבח (מלבד לוחמי הגטאות והפרטיזנים) – היו רבים אחרים, כמו ארגוני נוער ציוני בהונגריה שבחרו לפעול, לאוו דווקא בלחימה באויב, אלא במציאת דרכים להציל כמה שיותר יהודים. ואכן הם הצילו- לא אחד או מספר יהודים, אלא מאות ואפילו אלפים. גם בהם צריך להכיר".

מתוך ההקדמה בספרו של ד"ר מרדכי פלדיאל " Saving One's Own: Jewish Rescuers During the Holocaust", Jewish Publication Society 2017 (תורגם מאנגלית):

"על אף שזה נכון שבהרבה מקרים יהודים לא נקטו בצעדים המתאימים מול האיום הנאצי, ישנם תריסרי מקרים מתועדים בהם יהודים נטלו על עצמם סיכונים משמעותיים בהבטחת חייהם של יהודים אחרים, ומרבית שמותיהם עדיין לא ידועים לציבור הרחב. כתבתי ספר זה במטרה לספר סוף סוף את סיפורם ובכך להפריך את הרושם הכללי והמוטעה שרק חסידי אומות עולם הצילו יהודים... צריך לספר את סיפורם של המצילים היהודים: יחידים וארגונים שלא הפגינו פסיביות והשלמה עם גורלם המר אלא נקטו יוזמה, השתמשו בכושר המצאה ואזרו אומץ במאמץ על אנושי להערים על האויב ולעודד יהודים לפעילויות הצלה, והצליחו כך להציל אלפי יהודים. מגיע ליהודים אלה מקום של כבוד בפנתאון היהודי. בתקווה, שספר זה על המצילים היהודים יעזור להשלים את החלל ולהשריש בעם היהודי גאווה בתפקיד שרבים מאחיהם מילאו בהצלה של יהודים אחרים."